

SZÉKELY VILÁGJÁRÓK

ÍRTA:

GERGELY PÁL DR

A M. TUD. AKADÉMIA FOGALMAZÓJA

**AZ ERDÉLYI FÉRFIAK EGYESÜLETÉNEK
JANCSÓ BENEDEK-TÁRSASÁGA KIADÁSA**

BUDAPEST, 1940.

A címlapot tervezte: *Légrády Sándor* iparművész-grafikus.

Nyomta a Sylvester-Nyomda, a könyvnyomtatás feltalálásának
500. esztendejében. – Felelős vezető: Schlitt Henrik.

Előszó.

Kegyelettel adózunk a tíz éve elhunyt *Jancsó Benedek* emlékének. Háromszéki falu szülötte volt, s a csíksomlyói iskolától végig a kolozsvári egyetem bölcsészeti okleveléig mindent a maga erejéből ért el hosszú életén át. Ide is illik alakja, hiszen sokszor járt kelettől nyugatig s mint diák, külföldi levéltárakban kutatott; a 90-es években Bukarestben és környékén tanulmányozta a balkáni népeket, 1917-ben a diadalmas székely és német csapatokkal együtt visszakerült mint a román levéltárak felül vizsgálója. Hol van már ekkor Jancsó Benedek a 80-as évek jámbor irodalmi tanulmányaitól? Mint történész és nemzetiség-politikus, a román irredenta mozgalmakkal törődik. Nagy kétkötetes művét (*A román nemzetiségi törekvések története és jelen állapota*) jutalmával tüntette ki az Akadémia. Előharcosa volt a magyar nép iskolánkívüli művelésének is. Több francia és angol könyvét ismerik a nagyvilágban, pl. *The Székelys, The Transylvanian question, Defensio nationis Hungaricae*. Utolsó nagy műve *Erdély története* volt.

Az *Erdélyi Férfiak Egyesülete* büszkén mondhatja, hogy leghamarább kezdett nemzetiségi tanulmányok rendszeres műveléséhez. A szláv és román irodalom szétágazó hatalmas anyagát igyekezett megismertetni a nagy közönséggel, legjobb szakemberek segítségével. A hibáinkat is feltáró őszinte, új magyar társadalom- és történettudomány előharcosa egyesületünk. Baráti munkaközösségünkben közel száz jeles kutató foglalkozott 1928. óta, előadássorozatok és kiadványok által népszerűsítve a nemzeti kisebbségi kérdéseket. Az 1918-ban alakult *Szejké*-ben már volt Jancsó Benedeknek kisebbségi szemináriuma, ingyenes oláh tanfolyammal. Mikor 76 éves mesterrünk kezéből 1930. júniusában kihullott a toll, magunk fogtunk össze; egykori székely diákjai, hogy a régen elhanyagolt nemzetiségi kérdéseket alaposan megismerjük. Ettől fogva az E. F. E. kulturális szakosztálya *Jancsó Benedek-Társaság* néven működik. Előadásaink anyagát népszerű, világos szövegben 23 füzetben adtuk ki. Ezeket a sajtó bőven ismertette s már el is fogytak raktárunkból.

A legutóbbi hetekig megszakítás nélkül folytak honismertető történeti és kisebbségpolitikai előadásaink. Különösen jóhatású volt az 5 évvel ezelőtt hónapokon át vetítésekkel tartott *föld- és néprajzi* előadássorozat, mely Erdélyt megyénként ismertette a közönséggel, azután a tavalyelőtti sorozatunk: az *elszakított területi kérdések* megvitatása, élén egyesületünk elnökével, *gróf Teleki Pál* miniszterelnökkel. Mályusz Elemér, Darkó Jenő, Búza László egyet.

tanárok, Flachbart Ernő, Bencs Zoltán, Szász Zsombor, Ottlik György és más kisebbségi szaktudósok voltak előadónk. De már a megalakulástól résztvettek munkánkban (a Társaság ötletét fölvető *Asztalos Miklós tagtársunkkal* az élen) a legjobb szakemberek, kiknek munkáit több kötetben adtuk ki.

Idei hadtörténeti előadássorozatunkon Markó Árpád, Ajtay Endre és Görgey Lajos áldozott, Zrínyi és Mátyás király hadseregszervezői érdemét méltatva, az 1916-i, Erdélyt felszabadító háború székely hőseinek s a Hadosztályegyesületnek elnöke, *Szentkereszthegyi Kratochvil Károly* altábornagy úr, Erdély volt kat. parancsnoka állította példának minden magyar elé a *Székely Hadosztály* világraszóló bátorságát.

Megemlíjtük még Társaságunk három nagy kiadványát: a 415 oldalas *Jancsó-Emlékkönyvet* Asztalos dr. szerkesztésében, melynek tanulmányai elsőnek örökítik meg névadónk emlékét. Móricz Miklós-nak angolul is kiadott műve: *Az erdélyi fold sorsa* a mai állapotokról tájékoztat, végül hatalmas, 740 oldalas kötetünk: a *Történeti Erdély* ismerteti 19 legjobb szakember tollából Erdély fájdalmasan szép múltját, tájszépségeit, népeinek életét, ugyancsak Asztalos tagtársunk szerkesztésében.

Dr. Gergely Pál buzgó társunk tavaly nyáron a magyar Rádióban olvasott föl az idegenben dicsőséget szerzett székely nagyjainkról s most az évek óta összegyűjtött anyagát adjuk ki. Midőn kedves Olvasóink figyelmébe ajánljuk kiadványainkat, arra kér-

juk: törődjenek ezután is szeretettel az idegenbe szakadt véreinkkel, gyűjtsék az emlékeket, följegyzéseket a külföldön járt vagy ott élő magyarokról. Reméljük, talán később, új kiadásban teljesebb is lehet ez a kis összefoglalás, hogyha adataikkal munkatársul szegődnek Olvasóink is.

Budapesten, 1940-ben, száműzetésünk 23. évében,
május hóban

*az Erdélyi Férfiak
Egyesületének
Jancsó Benedek-Társasága.*

I. FEJEZET.

Mit adott a magyarság, székelység a nagyvilágnak ?

*„Megnyílnak lángolón előttünk
A Bolyai s Csere-sírok,
S hozzánk szegődnek szép sorjában
Az árnyas magyar mártírok ...”*

(Ady)

A magyar szellem ajándékait, a legősibb múltunkból s a Mából fakadt alkotásokat fogtuk össze ebben a kis könyvben. Egy kicsit még mindig úttörő munkát is kell végeznünk. Nincs még nagy felfedezőinkről, idegenbe elszármazott véreinkről összefoglaló képünk. Más kezdemény sincsen, mint *Halász Gyulának*, a Rádióból ismert kedves nyelvűvelő mesterünknek néhány éve megjelent kötete: „Öt világrész magyar vándorai””. Székely köztük csak kető: Körösi Csoma és Teleki Sámuel. Gazdag bevezető névanyagából fölhasználunk néhányat, mintegy a mi székely magányunk nagyobb, rokoni keretéül.

A kínai faltól az Atlanti-óceánig kalandozott, ködbevesző őseinktől egészen napjaink csodarepülőgépéig, a heliicopterig mennyi magyar akarat feszült a négy világtáj felél És íme, ez az Asbóth-féle találmány is idegeneket gazdagít, mi nem nyúltunk

érte idejében. Még manapság is, mennyire pazarul bánunk tehetségeinkkel! Az erdélyieket is messzire szórta a sors, hányan mentek a tengereken túl? Mennyit nyelt el a hadifogság, Szibéria és Kína örlőmalma? És mennyien hagyják el ma is, idegen rabbilincs elől szökve az ősi Székelyföldet? A névtelen világjárók dicsősége, ha összeadnánk fölfedezésük értékét, talán felülmúlná a legfényesebb nevekét. Bizony úgy érezzük, különösen mi székelyek, hogy erőnkön felül, számunkon jóval felül adtunk és újra csak adunk az emberiségnek!

Általában nem törődtünk utazóink, felfedezőink sorsával, ezért oly fáradságos még a pusztá nevüket is összegyűjtenünk. Kína francia kutatója, Caillaud jött rá a legelső keleti magyar mártír nevére. Megírta hatalmas tanulmányában, hogy budai születésű volt ez a hittérítő, *Escandeli Máté*, ki 1009-ben, vagyis Szt. István királyunk uralkodása elején zárandokolt Indián keresztül Kínába. 500 évvel később, Xavéri Szt. Ferenc is hallott róla keleti útján. Keveset tudunk róla, de azokról is alig szólnak krónikáink, kikről útinaplók, életrajzok maradtak fenn. Erdély fiait pedig ilyen szempontból meg éppen senki sem vette számba. Kik is hát közülük a székelyek?

Érdeemes azon gondolkozni, hogy ez a vitéz hunfajta nép már a honfoglalók nemzedékében micsoda, névről is jól ismert hadvezért adott: *Apor vajdát*. Az ő parancsára mentek Botondék Bizánc alá, sarcolták végig az egész Balkánt, írja a *Gesta Hungarorum* (Kézai, II. könyve 1. részében). A XIII. szá-

zadtól, a fokozódó írásbeliség idejéből már egyre több székely neve forog a krónikákon, adományleveleken. Hogyha Zsigmond s Mátyás királyaink és az erdélyi fejedelmek annyi derék székelyt bíztak meg követi tiszttel, akkor miért tételezhetjük fel a régebbi nagy, nemzeti királyaink udvaráról, hogy az élénk eszű, külföldre szívesen utazgató góbékat nem küldték követségbe?

Mint felfedezőnek, a Középkorban csak *Julián barát*nak, IV. Béla király papjának, ennek a derék magyarnak a nevét ismerjük. Több mint 700 éve, hogy (az őshaza után kutatva) az Etil folyónál megtalálta őseink Magna Hungariáját, mint latinnyelvű útijelentéséből tudjuk. Csak egy-egy név: Benyovszky Móric, vagy Keguly Antal, s már egész regényes földkörüli utak képe, vagy keleten hagyott rokonaink háza táj a jut eszünkbe. Magyar László afrikai utazónk élete is csupa meglepetés. Mind az egyetemes tudományos élet hősei is, nemcsak a mieink. *Argentina fővárosának* (Buenos Airesnek) alapításában a XVI. század végén egy magyar kivándorló is résztvett, valami Garay Juan és egyik első telkes gazdája, farmere a székely *Istvánfi Máté*, kinek késő maradékai még százötven év múlva is büszkén írták az óhazába, hogy „szikuliai” magyarok.

Délamerika első misszióiban sok magyar nevet olvashatunk, köztük erdélyiekét, s néhány székely szerzetesét. A magyar *ferencesek*, *pálosok* s végül a *jezsuitarendbeliek* igazi úttörőink, a szó legszorosabb értelmében, hiszen őserdőkön, vad rengetegeken

kellett karavánjukkal áthatolniuk. Ismeretlen betegségekkel, vad emberekkel és állatokkal küszködtek úton-útfélen. Már VI. Sándor pápa megbízza a magyar pálosokat – köztük több Transsylvánus papot is – hogy az elismert spanyol-Habsburg felségjogok alatti területen, egész Hispániában, tehát a portugál földön is, gondozzák a rendházakat, adjanak térítőket. Boldog *Báthory László* magyar bibliafordításával a kezükben, – hogy édes anyanyelvükről meg ne feledkezzenek az Óceán túlsó partjain, – örömmel mennek a mi fiaink. 1549-től aztán szakadatlan sorban bukkanunk magyarokra a délamerikai missziók névkönyveiben. A nagyszombati egyetem ontja nyugatra a képzett magyar papokat, kiknek az akkori tanrend szerint egyetemeres tudásúaknak kellett lenniök. így az első ismert *bolíviai* föld- és néprajzi leíró könyv szerzője is magyar: *Éder Xavér Ferenc*, a XVIII. század közepén. Kortársa volt az argentin egyetem megszervezője, a krassómegyei *székely Orosz László*, jezsuita tanár, kinek 42 évi amerikai útról is haza kellett jönnie, imádott hazájába, a kopjafás temetőben megpihenni. Volt kinn egy másik székely pap is, egykor a máramarosi és kolozsvári rendházak neveltje: *Haller Ferenc*. A bolíviai jezsuita tartományfőnök is magyar volt, a komárommegyei *Brentán Károly*, a fél ország térképező je, Éder munkájának folytatója. Orosszal egyszerre működtek kinn Paraguayban a délamerikai püspöktől sokszor atyai elismerésben részesült papjaink: nagyszombati *Mikus Mátyás* és a győri *Szer-*

dahelyi Ferenc, Chilében a veszedelmes arauacan indiánok közt a régi zempléni nemescsalád sarja: *Hedry Márton*,¹ Kaliforniában pedig *Koncsak Márton* (meg is írta, elsőnek, e gazdag ország történetét). Mexikó misszionáriusai Sárosy Nándor, Kelp János

A legnagyobb székely utazó: Körösi-Csorna Sándor.

és Plautich Miklós. Közülük a legkorábban, 1690 körül érkezett *Koncsak*, az indiánok áldozata lett. Nevezetes földrajzi felfedező az „Új India” híres esillagász-tudós magyar térképező je, az egész Amazon folyam felmérője, *Szentmártonyi Ignác*. A góthai

Deutscher Zeitung 1753-ban azt írja erről a világszerte ismert csillagászról, Zágráb szülöttéről, hogy Hell Miksa legjobb tanítványa Bécsben. A kiváló magyar nyelvész is vele ült az egyetem padjaiban: *Sajnovics János*.

A közel 10 évig tartott térképezésben erdélyi segítőtársat kapott Szentmártonyi. Kolozs megye szülötte, *báró Szluha János* volt ez a fiatal pap, kinek nevét (akár a többi száz és ezer magyarét) homokra írta volna a tudomány története, ha éppen bele nem kerül egyik kedves szerzetestársa, *Fáy Dávid levelebe*. Ebből tudjuk, hogy a magyar papokat a portugál király fivére hányszor látta vendégül és szívből lelkesedett a szabadságszerető, derék székelyekért. Milyen megható a fiát is gyászoló anyához, a székely Koós Zsuzsannához, az abaújmegyei alispán özvegyéhez írt levélnek befejező néhány sora; 1753-ból: „Édes asszonyom anyám áldását pedig alázatos szívvel köszönöm, és fiúi szeretettel kívánom, buzgó óhajtásokkal óhajtom, hogy mivel már e mulandó világon nem lehet szerencsém édes asszonyom anyám látásában gyönyörködnöm, a mennyei dicsőségben, ahol a mi örömünket senki el nem veszi tőlünk, öröké vigadozzunk.

– Köszönöm azt is fiúi alázatossággal, hogy édes asszonyom anyám rólam megemlékezni, és valamely költséggel megsegíteni méltóztatik; valóban oly szükségben vagyok, hogy alig merek egy levelecskét írni.”

Említésre méltó az ismét erdélyi, barcasági *Zakariás János* hittérítő; Dél-Amerikában működött ő is, 1750-től 68-ig. Nem sokat tudunk a felfedező útra ment marosszentimrei *Balogh Józsefről*, az egykor hollandiai ösztöndíjas jeles székely fiúról, azonfelül, hogy 1779-i áthajózása után letelepedett Guianában. *Tóth Ferenc* Egyiptomban kutat, *Bombay Ferenc* Marokkóban, *Jelky András*, a regényes életű, nyugtalan vérű dunántúli magyar szinte az egész földkereket bejárja, akárcsak *Benyovszky gróf*, Jókai regényalakja, vagy *Henke Tádé*, a Felvidék szülőtte. Róla már többet tudunk: mint Linné tanítványa, meghívást kap a spanyol királytól gyarmataik növényrajza elkészítésére. Éveket tölt Dél-Amerikában, majd a Tüzföldön át Ázsiába kerül; kétévi bolyongása alatt végiggyalogolta növénygyűjtő szenvedélyében a fél Kínát, az óceániai szigeteket. Visszakerült 1794-ben Peruba, de csak meghalni. Malaspin herceg írja hajónaplójában, hogy nagy tudós volt és *büszke magyar!* Erdélynek teljes leíró növénytanát is kiadta és álmélkodva jegyzi meg a herceg-micsoda nagyszerű nép lehet ez a magyar, melynek ilyen puritán férfiai vannak? Hát még ha Körösi Csornát ismerte volna?

A 18. század végéig ismert felfedezőink sorában, íme mennyi székely nevet láttunk. A legérdekesebbek egyike azonban a több mint 400 éve meghalt *Maximillianus Transylvanus*, Beszterce szülőtte. Ez a sötéthajú, zömök székely vitte legtöbbre a rég elfeledt utazók közül. Kropf Lajos, Londonban tavaly

meghalt akadémiai tagunk megállapította a madridi Történeti Akadémia kéziratárában, hogy ez a magát több levélben *erdélyi székelynék* mondó Maximiliánus, Ferdinánd udvarába került titkárnak. Ferdinánd beajánlotta V. Károly császárhoz és annak titkos tanácsosa lett. Állandóan levelez Európa minden vezető szellemével, így Rotterdami Erazmusszal Császári ura mellett gyorsan gazdagodhatott; a híres Magallanes-expedíció költségeit maga fedezte és ennek krónikáját is megírta nagy lelkesedésében. De jutott szépen egy kastélyra is. Brükselben vásárolta, hová mint a mohácsi csatában elesett II. Lajos özvegyének tanácsadója került, Oláh Miklós pécsi püspök, később esztergomi érsek társaságában. Oláh Miklósnak brükseli leveleiből tudjuk a legtöbb adatot a Magallanes-raj krónikásáról, de Kropf érdemei sem maradnak mögötte, e kortársi, perdöntő levél megtalálójáé.

Delattre Péter, nagy francia történetíró mondta, hogy „Angliának, Franciaországnak és Magyarországnak valamikor a középkorban egyenlő számú lakosa volt. Ma azért van Angliának 45 millió lakosa, Magyarországnak pedig $\frac{1}{4}$ ennyi, mert a magyarság 400 éve vérzik Nyugatórt, a civilizációért”. Bizony, ezen elgondolkozhatunk! Mivé válhattunk volna, mit adhattunk volna az emberiségnek, ha még így, megfogyatkozva is annyi örök értéket pazaroltunk a nagyvilágba. íme, *kis lélekszámunk mellett* minő világmozgató eszméket tudtunk termelni! Néhány szentünk emlékét a Nyugat sok templomépítése is

megörökíti, vagy pl. Párizs egyik nagy kórháza (Szt. Erzsébet nevére alapítva), New-York főtemplomának oltárai közül egynéhány. Valamire még példát adtunk: *a más nemzetiségek iránti roppant türelemre*, erre a turáni erényre. Nemcsak 1868-i törvényalkotásunkkal, de azelőtt évszázadokkal is, mikor saját hóhér-bojárjaik elől idemenekült vagy éhhalálukban ideérkezett népek nálunk földet, jogot kaptak, néhol többet, mint az ősi magyar paraszt... Erdély fejedelme nyomatta az első oláh könyvet, Pesten indult meg 1826-ban a tót, szerb nemzetudattá váló költészet, az első szerb akadémia. Ezek mellett a fontos példák mellett kiemelendő az a folytonos szellemi lopogatás is, melyet a környező népek *ősi dallamainkkal* végeznek, saját szövegüket nyomva kottakiadásuk magyar dallamai alá. Ugyancsak így orozzák el népviséletünk és építészetünk ősi elemeit, vagy *újsütetű egyetemeiken a mi professzoraink munkáiból* fordítgatnak, nevük említése nélkül, szakkönyveket! Tehát: adtuk megint a világnak a *roppant türelem példáját* s kaptuk: Trianont. Hálából a déli harangszó emlékéért. Kitűnő szolgálatot tesz a rádió nemzetünknek, fajtánknak s még ezt megelőzőleg a 10 éve működő *Magyarok Világszövetsége* kongresszusi irodája, Nagy Károly bölcs irányításával, mikor minden alkalommal odakiáltja az emberiségnek: nézzétek értékeinket, halljátok Nobel-díjasaink névsorát, nagy utazóink, feltalálóink, költőink, művészeink ragyogó névsorát! Ügyes kis kézikönyvet dobtak ki sokezer példányban, több nyelv-

ven, melyben a *Világszövetség* tömören felsorolja ezeket. Egész sora a világhírűvé vált magyaroknak, mint egy-egy szellemi nagykövetünk, örökké fogja hirdetni az el nem pusztítható ősi magyar szellemet, Túrán kései ivadékainak értékeit. Most nem is szólok azokról a halhatatlan haditényekről, melyekkel Európát megmentettük a tatárdúlástól, töröktől, utoljára 1919-ben, éppen a Székely Hadosztály segítségével a vörös hordától, – nem szólok Hunyadi Jánosról és méltó utódairól. Ez egészen új, ragyogó fejezete az emberi művelődéstörténelemnek. Csak néhány *polgári* érdemet akarok kiemelni, s néhány névnel kiemelem az erdélyiséget, székely nemzethez tartozást, Gábor Áron egyik nagyon korai elődje, a székely *Orbán mester*, mint afféle fogságra hurcolt erdélyi ezermester, olyan ágyút öntött a töröknek, hogy tíz ökör kellett a felvontatásához Konstantinápoly alá. Ha nem vette volna be a várost az oszmán, akkor talán egészen másképen alakul még jó néhány évszázadig Európa térképe. Ez egyszer tehát a Sors vak eszköze volt a világtörténetben a góbéfurfang... Sokkal fontosabb, igazi alkotó munka volt a Dardanellák partjának kiépítése; Tóth Ferenc, menekült kuruc tiszt, később francia tüzértábornok műve, akárcsak az akkoriban megmosolygott Szuezcatorna terve is. Türr Istváné a görög korinthusi csatorna építésének érdeme. Ne röstelljük, magyar véreim, hogy társaságban, és kivált külföldön járunkban, minél gyakrabban elő-előszedjük emlékezetünk fiókjaiból ezeket az adatokat! Tudja meghat

a világ, minél többüktől, hogy *székelyeknek* köszönheti Anglia és Franciaország egy-egy gyarmata felfedezését: Kenyát és több apró szigetet; a franciáknak 11 marsallt is adtunk. Rátkay,- Deák-, Bercsényi- és Esterházy-huszárok voltak a legvitézebb francia hősök is. Anglia nemes szívvel őrzi *Körösi Csorna Sándor, a legnagyobb székely világjáró* emléket, s még annyi derék ázsiai utazónk ügyét karolja fel. Az angol üvegipar alapjait magyarok vetették meg 1555-ben; ugyanekkor a mi bányászaink mutatják be a század csodáját, a *magyar találmányú csillét*, a síneken járó bányakocsit. Nem kell kutatnunk sokáig, hogy két évszázad lepergése után Stephenson gőzmozdonyának vaspálya ötletét ebben a góbésan kiagyalt régi magyar bánya-sínpárban megleljük. *Székely kohómestert* hivat Rettenetes Iván cár is, az orosz bányászat fő oktatójának. Jóval előbb Mátyás királyunk feketeseregéből kért tűzmestereket és műszaki oktatókat a cárok birodalmának megalapítója, III. Iván moszkvai fejedelem, aki magát déloroszországi „hunnok királyának” is mondja, s így Mátyás „jó rokonának*’. Lengyelországban talán a legtöbb a magyar vonatkozás, de itt elég, ha csak a két legnagyobb lengyel királyra, Nagy Lajosunkra és Báthory Istvánra utalok. A középkorban idegenben tanult magyar diákok fejezetében a krakkói és varsói egyetem magyar-székely hallgatóival úgylis még külön foglalkozom. A derék szilágysági eredetű, de családja gyökerében szintén székely *Báthory László* szerzetesünk, az említett bibliafordító, már szobrot

is kapott Páduában, mint a XV. század kitűnő, ott végzett papja.

A közelebbi idők magyarjaival is dicsekednünk kell: *Irynyivel*, a gyufa és *Jedlik Ányossal*, a dinamó feltalálójával, ki 18 évvel előzte meg Siemensét az elv kivitelében; a leghíresebb artézi kútfúró *Zsigmondy Vilmos*, Newyork legszebb színházait *Bábolnay Béla* építette, a városépítés tervét *Asbóth Sándornak* köszönheti Amerika, akárcsak *Haraszthy Sándorunknak* az ottani éghajlathoz legjobban alkalmazkodott tokaji szőlőkultúrát. Ki nem ismeri a külföldi szakemberek közt *Kandó Kálmán* vagy *Bánki Donát* nevét? Kell-e még szólanunk a világhírű földrengésjelzőről és geológiai mérésekre legtekélyesebb *Eötvös Loránd-féle* ingáról! Vagy arról a szerény, elfeledett *Vereshalmy Istvánról*, aki több mint 200 éve adta az első pestis elleni védőoltást! De van még régebbi, ezúttal már székelynek fémjelezhető orvos-büszkeségünk is jó néhány, most csak a London nagy közkórházának igazgatói székébe jutott, XVI. századbeli *Bánffyhanyadi Jánost* említem.

Három Nobel-díjas tudóst adott a magyarság: Bárány Róbertet, Lénárt Fülöpöt és utoljára az Akadémia s a székelység büszkeségét: Szent-Györgyi Albertet. Nemcsak az élre rúgtató nagy szellemekben mutatunk lélekszámunkhoz képest roppant gazdagságot, de a népben élő és sokszor évtizedekig csak hamu alatti parázsként pislákoló, *egészséges eszmék gazdagságával* is kiválik nemzetünk. Székelységünk

pedig az immár közmondásos, példás *demokráciájával* (egy családban akad püspök, parasztgazda, tanár és iparos stb.), tehát *nem osztályokra*, kasztokra tagolódo rendszerével, mint erre itt a Csonkaföldön nagy a hajlam... Tömegszellemében is emelkedett és derüs alaptermészetével ad példát arra, amit nemrég egy rádió vita keretében „*korszerűnek*” fejtegettek. Említhették volna a vallásszabadságért folyt küzdelmeinket s ezt a világekerekén legelőször (1556-ban) biztosító *tordai országgyűlést* is. Akkor *korszerű* egy nép, ha korát megelőző, örök értéket ad! Ilyen a *türelmünk nemzetiségeink iránt* (Szt. István gondolata), még a 48-i árulások után is, vagy *ember-séges bánásmódunk a hadifoglyokkal*. Nem lehet ezekkel eléggé dicsekednünk! Azzal sem, hogy *nem félünk az idegen eszméktől*, megbecsüljük mások nagy szellemeit: Washington, Garibaldi, Bem stb. szobra, a Goethe-Múzeum is bizonyítja; a nemzetközi szellemi együttműködés (Coopération Intellectuelle) intézményét komolyan vesszük s külföldi tudós- és művészcsereét folytatunk; színházaink vetekednek a jeles idegen darabokkal.

Uniformizáló korunkban jó, hogy kiemelték nemzetünk sajátos ősi hagyományait: ha valaki koreszmével téveszti össze a karlendítést s más külsőséget, abból nem kérünk, de a *tömegesen-segítés*, a jó *szervezés* példája követendő. Forrongó korunk eszméi közül méltó a követésre: *a nemzeti közösségért végzendő szolgálat és egyéni, családi érdekek háttérbeszorítása*. A haza *nem* kiváltságosak vadászterülete,

hanem adózó, dolgozó és honvédő milliók, Mátyás király és Petőfi egyszerű népe. Csak tegyük őt tanulttá, és nagykorúvá mielőbb, hogy szavazatával élni is tudjon, az alkotmányba engedett *démoszt* azonban ősi magyar, humanista szellemben, tehát nem csupán erőszakkal, hanem intézményesen rendszabályozzuk, ekkor *lehet* teremtő, *alkotó demokráciánk!* Meg nem ismétlődhet a 918-as csatornaforradalom, *ha önzetlen, szociális érzékű hazafiak kormányoznak, gyors és olcsó közigazgatással, örök turáni elvünk legyen: mindenünket a Hazáért!*

II. FEJEZET.

Turáni emlékek, mondai és történeti ősök. Harc a székely eredet kérdésében.

Atilla az első világlátott, nagy székely. Birodalma a Volgától a Rajnáig, az Aldunától a Baltikumig terjedt. Hatalma teljében (433-53-ig) valamennyi európai turáni törzsön s a legtöbb szláv és germán népen uralkodott, alakja a népvándorlás nagyjai közül legmaradandóbb. Senki sem álmodhatja meg szebben a hunok fénykorát s a csodaszarvas regéjét, mint *Arany János* a székelység nagy eposzában: *Buda halálában*, s hozzá történeti hűséggel írja le a bizánci követ írnoka, Priskos nyomán a hun szokásokat és a famívű. sátorpalotát, aminőt sehol másutt nem láttak; a szkíta dalokat éneklő fehérruhás lányok hódolatáról sem feledkezik meg.² A lakomázó és igricek (regösök) dalain mulató hun urakról sem. Akár a hódolat, akár a gyűlölet hangján szólnak a krónikák Eteléről (ez a hun király régibb neve), egyaránt éreztetik roppant emberi nagyságát. Még a gót *Jordanes* szerint is „szerette a harcot, de mér-

séklé magát; elhatározásában szilárd, könyörgésre azonban kegyelmes. Igazi hun: közepes termetű, széles mellű, apró szemű, ritka szakállú és sötétbőrű”, – minők sokan vannak ma is Csikországba. Könyörületére vall Szent Genovéva esete Párizs alatt és Leó pápa sikere a Világverőnél, mikor Rómának is megkegyelmez.

Legkorábbi nyom a hun megtérésre *Gordas* bizánci kereszteltetése, ami után – mondák szerint – hazatérve, a bálványokat összetörette. Meg is ölték ezért vitézei és helyébe testvérét, *Mugert*, a magyarság névadóját választották hun-avar királynak. *Hungarus* nevünk pedig lehet hun népé is, de valószínűbb, hogy magában rejti az ong, ung, *onogur* szókat is, ennek pedig értelme: „on” = tíz „ogur, vagy ugor” = nyíl, fejtegetik legelső nyelvtudósaink.³

Sokan mosolyognak még a hun-székely rokon-ságon, mint ahogyan a másoldali túlzók a halszagú finn-ugor rokonok ellen tiltakoznak. A mai tudomány csak igazat keres, nem romantikát s az okleveles és régészeti, nyelvi bizonyítékokon felül az embertan, néprajz s östörténelem eredményeit is mórlegeli. Egyesek már addig mennek nagy kegyesen, hogy a Meótiszi mocsaras vidékén s a Kubán folyónál, hol az előmagyarokat koronként más-más néven ismerték (onogur, savard, türk stb.), a VI. században a *magyar törzsek hun nevet is viseltek*; még szép, hogy elismerik a törökös fajú törzs-szövetség névadójának, a *Mogyer* (= megyer, magyar) törzs-

nek létezését! Ennek a szónak a finnugor nyelvekben jelentése: férfi. Végre *Hóman Bálint* hosszas kutatással kifejti, hogy a hun-magyar azonosság gondolata nem a mai hazában alakult ki, hanem már a honfoglalók összeforrtak finnugor elemekkel s e nyelvi egységben tartották fenn a régi hagyományokat. A Meótságban, a hun Belár és a bulgár Dula király leányaitól s tündérszép barátnőitől való származásukat sok régészeti lelet is bizonyítja, vagyis a mondanak van alapjuk.

Ugyanerre az eredményre jut *Pais Dezső*, kinek alapvető fejtegetéseire fejezetünk végén rátérünk. Sokban erősíti az ősi hun hagyományokat *rovásírást* emlékeink feltárása a Székelyföldön. Perdöntő *Németh Gyula* állásfoglalása,⁴ mely szerint a Pontus vidékén ismerkedtek meg a magyarok a rovásírással, s az eddig ismert jelekből 16 azonos a régi török jelekkel (jeniszjei feliratok) és rokon a nagyszentmiklósi kincs besenyő írásával. Sőt a tavaly feltárt hun-avar, marosmenti temetőben talált ezüstgyűrű vésetei is azonosak. Egyes jeleink a görög abc-ből erednek, a közeli Bizánc hatására. Nincs latinbetűs bővülés, ami ősrégi eredetre mutat. Általában a magyarnak s rokon törökfajú népeknek ez volt az írása, amit a kereszténység megsemmisített latin betűjével, de az elkülönülve élt székelység őrzött. Első hiteles emlékeink a XIII. és XIV. századból valók: Udvarhely közelében Derzs unitárius templomában találtak javításkor egy téglát, melynek 1930-ban *Szilády Zoltán* állapította meg vésett és beégetett feliratát:

„*Miklós és Derzs pap*”, – s valóban 1274-ben oklevélben is együtt szerepel e két lelkész mint templomalapító. 1933-ban került elő árverésen a másik emlék: a nikolsburgi rovásírás, 46 jellel, a XV. század elejéről. Nem sokkal régiebb naptárról másolta Marsigli olasz mérnök a szentek névsorát, rovott betűkkel. A többi emlék: a csíkszentmihályi, konstantinápolyi s a nemrég talált bögozi (Udvarhely-megyei) freskó mind a XVI. sz. elejéről való és az enlaki felirat a XVII. sz.-ból: „*Egy az Isten. Georgias Musnay*”. Tudósok feljegyzései is bővítik ismereteinket: Benczedy Székely István 1559-ben Krakkóban kiadott világkrónikájában említi, hogy „még most is különböznek a többi magyaroktól, törvényeikkel és írásaikkal, s hunniabeli módra székely betűvel élnek mind e maiglan”. Szamosközy István Páduában kiadott XVI. századi művében is említi a rovásírás gyakoriságát, amit úgy végeztek, hogy a botot balkézben tartva, késsel, *bicsakkal* (ez is török szó = írószerszám) felülről lefelé rótták a szögletes, vágási technikához igazodó betűket. Ezért kell a papírra másolt szöveget jobbról-balra olvasni. A szerelmes legény most is hímes guzsalyt farag, ró, vagyis „ír” és *Kalotaszegen is* a legszebb kézimunkák írásosak. A nóta is azt mondja:

*Orbán Estván kincsem,
írj guzsalyt nékem ,...*

Ha sok valakinek a törleszténivalója, ma is azt mondjuk: „sok van a rovásán”. Onnét ered, hogy ré-

gen az adót is így „könyvelték”. Még *Mátyás király* rendeletei közt is olvashatunk adó-rovások ellenőrzéséről. Gyakori kifejezés, hogy egy falu a szomszédos város „adókése” alá tartozik. Ma csak a pásztorok élnek vele számadásaikban.

Müller Miksa oxfordi tanár szerint mindazok az eurázsiai népek turániak, melyek *nyelve ragozó* és fajilag *nem árják, sem sémiták*. Tehát a déli türkmén, kirgiz, üzbég, baskír, tatár és tágabb értelemben a kínai, japán, koreai, mongol, mandzsu, tibeti. Letűnt vagy beolvadt turáni népek is: szumír, etruszk, pelazg, parthus, szkíta és hun, avar, bese-nyő, palóc, jász, kun, mind idetartoznak.

Az uráلتaltaji népcsalád turáni ága törökös. *Gróf Zichy István* szerint is a magyarság egy hun törzsnek a magyar-ugorokkal való egyesüléséből alakult, íme, miért volt könnyű magukba olvasztaniok a honfoglalóknak az itt talált hun-avar törzseket. A mondáknak van igazuk és az egykorú arab, görög forrásoknak, melyek a magyarokat hol türköknek, hol hunnoknak nevezik. Az biztos, hogy a *törzsszövetséget* nem szabad faji egységnek tekinteni (hiszen az ó-bolgár nép neve már „keveréket” jelent s ezzel a török fajtával őseink jócskán keveredtek), hanem inkább hadi, – *politikai* szervezetnek. Innen ered talán fejlett politikai érzékünk! A legősibb türk népeknél s így őseinknél méltán emelték ki az egykori krónikák a kettős politikai bölcseséget: a *tűrelmet* másfajtaikkal szemben, de ugyanakkor *erős, katonás, központi vezetést*.

A szkíta név gyűjtőfogalom a turániak mozgékony, nomád, kalandvágyó tömegeire, melyek a Kr. e. VIII. századtól fogva ezer éven át hullámzóttak Európa közepén, a Balkánon s végig Déloroszországon. A székely föld is teli szkíta emlékekkel. Egyik legszebb darabnak, az *aldobolyi kardnak* Feticsh Nándor határozta meg a korát; a Kr. e. VII–IV. századra teszi. Más leletekkel is sok az egyezés (maroscsapói, miriszlói, pilini, gyöngyösi és több alföldi leletekkel). A nagy szkíta fejedelmi sírleletek, a tápiószentmártoni és zöldhalom-pusztai arany-szarvasok korából való, tehát a gyönyörű állatdíszes s délorsz-leletekre emlékeztet e kard. Díszes arany kisbalták egész sora mutat a magyar-székely fokos eredetére.⁵

A leletekhez s régi krónikákhoz járul a tömérdek keleti *hagyomány* (Csikban néhol belelőnek temetés előtt a sírba s ezer más keleti szokás él ma is.) Székelyföld sok földrajzi neve: Budvár, Kadicsfalva, Zetelaka, Réka sírja, erdeje, patakja, Csaba tornya, Csele kútja, Csieser, Attila hegye stb. nem költött nevek, már a legrégibb kódexekből ismerjük. És ott van a székely kapu tömérdek keleti, még Indiába is nyúló ékítménye, a rovásírás, a fémművességnek, s a kézimunkáknak rengeteg iráni, perzsa motívuma, továbbá a minden más népnél fejlettebb ló-kultuszunk (a kengyel is hun-magyar eredetű).

Nyelvünk kialakulására a legnagyobb hatással volt a *finnugor* népekkel való hosszas együttélés. *Zsirai Miklós* mutatja ki alapvető hatalmas művé-

ben, hogy szókincsünk 88%-a innét ered, de nyelv- és mondattani szerkezete is. Honfoglalás előtti jövevényszavainkat a Kaukázustól északra élt bolgár-török néptől vettük, főleg az állattenyésztés, földművelés, ipar és magasabb társadalmi szervezkedés kifejezéseit. Egymástói nagyon különböző embertani típusok (lappok, finnek, zürjének, cseremizek, vogulok, osztyákok, vagy az Ob-környéki más ugorok elnyugatiasodott, keletbaltival és törökkel kevert) rétege volt már a *legrégebbi magyarság* ú. n. finnugor része is. Mai hazánkban ezer éven át önvédelmi harcainkban annyi néppel érintkezve nem csoda, hogy hun-török rokonainktól testileg sokban különbözünk.⁶

Az előmagyarság a finn-ugoroktól elválás után több mint ezer évig török népek közt élt s ez alatt kerültünk gazdasági és általános művelődési téren is hatásuk alá. Méltán kereshetjük hát *szívósságunk okai* az ősidőkben végbement különböző vérmérsékletű fajták keveredésében.

Hunok s avarok szétszórtan éltek a VIII. században hazánkban, avargyűrűknek nevezett földváraik mögött. Kagánjuk vára Tokaj körül a legtávolabbi tartotta régi alakját a frankok diadala után is. Harcmódjuk egészen emlékeztet a honfoglaló magyarokéra. Lovasított íjászok voltak legtöbben, lándzsával és íjjal; szerették a színlelt futást és a lesből támadást. Az ellenséget rajtaütésszerűen riasztják, lóról nyilaznak és erélyesen üldözik a nehéz fegyverzetű nyugati csapatokat. A türk-magyar taktika

közt Bölcs Leó görög császár sem tesz különbséget, írja *Darkó Jenő*, nemrég elhunyt nagy székely tudósunk. Az ősrégi hun-avar katonai szokásoknak a magyarok a leghívebb megőrzői. Leó császár után is sokáig csodálták (ellenségeik is). Hadseregük türk mintára tízes rendszerben tagozódott: tíz-nagy, száz-nagy, eornog (talán őrnagy!) a vezetők neve. Kellett *egyéni szabadság*, okos kezdeményezés is az engedelmességhez, mert a szétszórt harcmodor megkövetelte a leleményt és részletes parancsadás lehetetlen is volt ily nagy távolságban.⁷

Nem is ismerték őseink a vakparancsot! Majdnem vezénylet nélkül, a kölcsönös támogatásra fejlődött ki seregük. Zsoldért harcoló katonák, összeteretelt foglyok nem küzdhettek volna ily okosan.

Hogy a rokon besenyőket nem akarták megtámadni, arról bíborbanszületett *Konstantin* krónikája tesz bizonyosságot: gyakran szenvednek ezektől a rokon törzsektől vereséget s ezért hiába is szólította fel a görög császár fejedelmeinket, magyarul tudó *Gábor diákja* útján, hogy a *besenyők ellen* együtt harcoljanak. Azt üzenték a magyarok: „mi nem támadjuk meg őket, mert nagy a földjük, *sok a népük és fenegyerekek*”. Egész csomó történész volt azonban a múlt században is (Thunmann, Roesler, Dümmler, Marquart, Kaindl), akik őseinkre (mint korábban szokták mondani a hunokra is) azt fogták, hogy csak rablási szándékból jöttek nyugatra. Közös forrásuk *Regino* prümi apát és a magyarokat gyűlölő német szerzetesek; mindig gyanús, hogyha itthoni

irodalmunkban a türk-hun-avar kapcsolatokat kerekén tagadják...

A keleti hagyományok különösen az *Árpádokban* s utoljára *Mátyás királyban* éltek legélénkebben. Géza fejedelmünktől kezdve szívesen házasodnak lengyel, bulgár, görög földről. Tömérdek lelet bizonyítja, hogy ötvösművészetünkben és építészetünkben sem szűnik meg soha a keleti hatás. A vérségi kapcsolaton kívül bizonyára annak is része van ebben, hogy a honfoglalás után is gyakran fölvetett az eke régi hun kincseket, szerszámokat, s ezek szolgáltak ösztönösen a magyar művészek mintájául.

A székelyek kereskedelmi élelmességére vall, hogy a legrégebb krónikák szerint tovább gondozzák (őseik nyomán) a jó hadiutakat és sokat fuvaroznak a Maroson, Szamoson is. Anonymus is sokat hallhatott a székelyek mozgékonyaságáról. Igaz, hogy név szerint nem tudunk csak egyetlen székelyről, *Aporról*. Az ő vezérlete alatt dúlták végig őseink a Balkánt éppen ezer éve. *Botmid a hőse* e harcoknak. Valószínű, hogy a székelyek már az első kalandozások óta szívesen harcoltak az élen, s akár az *Atlanti Óceánig* csatangoltak egy kis hírnévért, meg a világlátás kedvéért.

Miért nevezik a régi krónikák „*szabados vitézeknek*”, ha nem az ősi foglalkozásnak járó *nemesség jussán*? Igenis: minden székely nemes! A Képes Krónika 56. fejezete említi a székelyekkel együtt harcoló s még 1068-ban foglyul ejtett, de rokon nyelvük miatt beolvadt *besenyőket*. Ugyancsak együtt foglal-

ják vissza a székelyekkel csapataink a bulgár cárnak Bodon várát. A székelyek hamar megbarátkoztak a kunokkal is (temesi, kerlési csata 1066-ban) és a Vaskapunál elfogott kun-palócokat telepítik át a komáromi határba. Innét rajzanak szét északkeletre. II. Gyécsa (Géza) király balkáni harcaiban székely csapatok a legvitézebbek. A jászok letelepülésének is elmúlt hétszáz éve, azokkal is megbékéltek a kései hun-avar utódok, mikor ebben a korban még a magyarságnak kétharmada volt „székely”. Okiratokból tudjuk, hogy Szent László kedvelt fiai voltak a bihari székelyek.

A hun-török rokonságba tartozó népeknek a szervezés és bátorság mellett erényük a *legyőzöttek iránti türelem*; ezért olvadtak be oly sokan az itt talált hun, avar és más töredékek a IX. sz.-tól. A végleges haza hírére a Kárpátokon túlról is átszivárogtak a törökös fajtájú rokonnépek: kunok, jászok, besenyők, izmaelitáknak mondott böszörmények. Ugoros a hamvasszőke, középmagas, kerek koponyájú keletbalti rétegünk, míg a másik (a se nem szőke, sem nem barna) az igazi turánias, ez az *alföldinek* nevezett típus. *Bartucz Lajos* szerint ilyen a magyarságnak egynegyede. Bemek példái: Deák, Berzsenyi, Vörösmarty, II. Rákóczi Ferenc, s a székelyek zöme. 20% finnugoros, (aminők a hajdani erdőlakók voltak), 20% dinári vonású: kivált a kunok, jászok közt; 5% mongolarcú, – ez kétségtelenül tatár járási emlék! 5% örmény jellegű (taurid), 4% németes, míg a többi igazán a legváltozatosabb

keveréke minden európai fajtának. Sok idegent tesz magyarrá Hunnia napja és acélos búzája, gyümölcse, de a közös öröm és fájdalom legfőképen! Kár, hogy a székelység embertani vizsgálata egyelőre lehetetlen. Eddigi megfigyelés szerint, – egybevetve a legújabb marosmenti ásatások 1500 éves emlékeivel – a hun-avar verség legtisztább emlékeit a székelyföld adja, a jelenben is. Valószínű, hogy a fehér és a *fekete hunoknak* nevezett (– utóbbi az avar –) törzsek keveredése ez a nép: a szőke, magas székelyek valószínűleg hun, a középtermetű, barna típusúak pedig avar ivadékok, jócskán keverve a rokon ó-bulgár vérrel.

Mikor a frankok elfoglalták Dunántúlt s az Alföldet, a hunok-avarok! Erdélybe húzódtak, *Szászváros környéken* építettek földerődöket, s nem tűntek el azután sem. Bizonyítják a Vatikánban őrzött 820. év körüli feljegyzések a marosmenti jugurok követeiről (így nevezték a hun-török népeket s később a magyarokat is). A honfoglaló magyarok alig lehettek három-négyszázezren s hamarosan félelmes ellenséggé váltak mégis, mert gyorsan felszívták a rokon népeket. A székely, besenyő és hun rovásírási egyezések is sok nyelvi egyezésre vallanak. 1005-ből való feljegyzés szerint a hittérítő papok már *keresztény* „fekete” turkokat találnak a Kárpátok bércei közt. Ez is egyik neve őseinknek. íme egyik cáfolata annak a Hunfalvy és Karácsonyi által felületesen odavetett nézetnek, mintha később telepítették volna a székelyeket határőrzésre, erdei munkára, valahon-

nét a Dunántúlról. Már az avar birodalomban is békén éltek a keleti Kárpátokban hunok: *kutrigur* és *ruturgur* nevű törzsük; íme a magas, szőke székeltek ősei.

Aeneas Sylvius (II. Pius néven pápa, Mátyás király barátja) 1458-i munkájában őshazánkat következetesen *Jugriának* nevezi korai középkori források alapján, amik azóta elvesztek, vagy lappanganak, a következő szavakkal: „*Ferunt et Hungaros qui Danubii ripas incolunt, Scythorum genus esse*”, akik nyelve azonos egy bálványimádó szkíta néppel. Ez alatt a vogulokat, osztyákokat érti. *III. Iván cár*, az orosz birodalomnak a tatár iga alól felszabadítója, ezért írja Mátyásnak, hogy ő mint *Jugria* fejedelme, a magyar királynak tulajdonkép rokona és készséggel közreműködik az akkor még Déloroszországban nagyszámban élt magyarok hazatelepítésében. Mátyás közeli halála aztán örökre elaltatta ezt a gyönyörű tervet.

Nagy és nehéz kérdés ez: mi a magyar? Bizony hasonlóképp nehéz a székely eredet ügye is. De a sok ellenmondó nézetű szakember éppen csak a józan logikára hallgasson, mikor azt kérjük, miért hihetetlen, hogy egy *akkora világhatalomnak, mint Attiláé, nem tűnt el népe nyomtalanul* a Kárpátok medencéjében? Hiszen hasonló vérű, nyelvű törzsek jöttek helyükbe, vagy inkább melléjük: az avarok s ezeknek nagyrésze hunnal keveredett. Ezek maradékai húzódtak meg a Felvidéken és Erdély bércei közt. Akadnak írók, akik szívességet akarnak

tenni a nagy germánságnak a *gepida rokonság* elméletével, szójátékokra alapított nyelvészkedéssel a *sygiped* (= gépid) szóból *syculust* magyarázva. Az *elmagyarosított oláhság* meséjének hívői is apadnak; belátják, hogy nevetségesek a *filius ante patrem* elvével, hiszen a tudomány tökéletesen megvilágította már az oláhok balkáni XII. századi beszivárgását. Hát hogy lehettek volna akkor a honfoglalók segítségére székelyek!⁸

A székely eredet dolgában *Pais Dezső* nyelvtudós egyet, tanár akadémiai székfoglalójakor jegyeztem föl 1931-ben a legteljesebb összefoglalást. E szerint a hunnal rokon avarok egyik törzse *khunni*, vagy *khun (hun)* néven ismeretes. Ezek a frankok elől a Maros-Aranyos-Szamos vidékére, a *Mezősége*re *húzódnak*. Itt van *Csigla-mező*, mely törökül kerítést, sövényt jelent, s egyik *avar vár* nevét árulja el. Ezek a menekültek törökül *szikil* vagy *szekil* néven váltak ismeretessé s ez vedlett át „székellyé”. Egy másik avar csoport a Balkánra menekült, törökül *csaba-khun-oknsik* = elcsapongóknak nevezték. Belőlük is kivált kalandvágó őseink felmentek a Fekete-tenger északi partjára, a *kazár király zsoldjába*. Ezek utódai azok a *kabarok*, akik megint csak török törzsnevet kaptak („elkelők[^]-et jelent magyarul) és ezek olvadtak be nyolcadik törzs gyanánt a magyarságba, Lebédiában. A mezőségi székelyek rögtön csatlakoztak a magyar honfoglalókhoz és hátbatámadták Mén-Marót bihari *kozár* népét. A meghódolt kozárság új tagként kapott beosztást később,

a székelység mellé, mely a fejedelmek korában sem vált meg *országvédő szerepétől*. Így szakadatlan vándoroltak a magyar határok védelmére, ezért tűnnek fel székelyek *különböző országrészeinken*, még a Morva, vagy a Vág mellékén is, Sokban ez magyarázza a székelységen belül mutatkozó néprajzi, nyelvi eltéréseket s más-más országrészek helyneveinek a Székelyföldön való találkozását.

III. FEJEZET.

Székelyek a tudományban, politikában, hadászatban.

(Bethlen Gábor mondása: Arte et marte est
dimicandum.)

Erdély mindig külön szint jelentett nemzeti lobogónkon s ezen belül is különlegességet a székelység. Mit adtak a nagyvilágnak? Erre felelünk meg a következőkkel. Kétségtelen, hogy kaptak is sokat mindazok a nagy szellemek, akiket kis népünk példaadóivá választott a sors. Kaptak külföldi útjaik, hadi virtusaik során is. Több mint évezrede él a mosztalgia minden magyarban az őshaza után. Ki tudja, nem volt-e a négy domonkosrendi barát között székely, mikor távoli testvéreinkért 1235-ben elindult *Julián barát*, társaival. A világhódító Hunyadi Mátyást is elfogta a vágy keletre s csak halála akadályozta meg a Don-vidéki testvérnép áttelepítésében; Bethlen Gábor is elküldte étékfogó nemesét, *Sörénfalvy Dánielt* Indiába, Perzsiába, Arábiába, hogy kutasson az őshaza krónikáiban. Ezek már igazi felfedezők is.

Nagy Lajos idején, Laczkfi Endre seregében, vagy később, Mátyás fekete seregében már mennyi székely harcolt, túl a határainkon? *Gálfai hadnagy* is egyik sokat emlegetett vitéze Mátyásnak. *Otrantónál* székelyek verték ki a törököt, majd 1508-ban *Both András* segít seregével Fiúménak és kiűzi a velencei hadakat. Az Adria hullámain ép úgy feredöztek őseink, akár csak korábban a Fekete tengerben. Egész kötetre menne a szittya harcosok erényeinek dicsőítése, de most inkább a szellemi téren alkotók seregszemléjére vállalkoztunk.

1499-ben már székely ember matematikai könyvét adják ki Hollandiában: *György mesterét*, aki évekig tanult kint. Diákjaink általában jóhírűek voltak a külföldön s különösen a protestantizmus kezdetén mennek ki sokan Erdélyből, a legtöbben Bethlen Gábor uralkodása idején (1613–29), aki szellemileg közelebb akarja vinni a nyugathoz a magyarságot. A katolikus ifjúság inkább az olasz és lengyel egyetemeken, vagy Bécsben forgolódik. Erdélyből már a XIV. századtól kezdve nagy számban utaznak Páduába, Bolognába, Prágába és Krakkóba is. Ábel Jenő és Schrauf Károly négykötetes művében (Magyarországi tanulók külföldön) olvashatjuk, hogy a lutheránus *jénai egyetemen* inkább a hazai német és szláv diákok tanultak, de erdélyi magyarokat is említ e mű: Bereczky Sándor, Both Samu, Csiszár Albert, Nyirő, Bolthos, Szigethy s egy egész sor Kis, Nagy és Kovács nevét. Az 1350. körül alapított bécsi, prágai és krakkói főiskola nagy befolyással volt

egész Európa műveltségére, a miénkre különösen a bécsi, ahol annyi volt a magyar, hogy már 1366-ban külön csoportot: *Natio Hungarica*-t létesítettek az osztrák, cseh és szász tanulók mellé. Az 1450-ig (száz év alatt) beírt 20.000 hallgató⁹ egyötöde magyar volt, soknak neve és az utána alkalmazott „*Transylvanus*” jelző is székelyre vall, de eredetük felől nincs más bizonyítékunk. Jogi továbbképzésre egyházi és közhivatali méltóságok is sokan utaztak külföldi egyetemekre; erdélyi történelmi neveket is találunk, mint Báthory, Csáky, Bánffy.

Krakkóban 1500. körül tanult a kalotaszegi *Szamosfalvy Mikola László*. Várady Benedek 1492. óta kinn tanult, róla nem igen tudhatjuk, hogy székely volt-e, de több név mellett már szerepel a *siculus* jelző is. Fontos a XV. századi magyar „*Bursa*” lakóinak jegyzéke, melyből megtudjuk, hogy 25-30 magyar iratkozott be évente 1515-25 között és a 70 erdélyiből (Torda, Nagybánya, Enyed, Dézs városából) a nagyobb rész székely: *siculus*. Némelyik anynyira vitte, hogy még műveit is idegenben adta ki, ott is került állásba, mint a már említett *Bánffy-Hunyadi János* orvos Londonban, *Székely György* matematikus Amszterdamban, a kolozsvári *Csoda Miklós* dominikánus főiskolai tanár Flórencben. Érdekes, hogy őt Mátyás hívta haza 1489-ben budai főiskolájára, midőn a *lelkiismeretről írt könyvét* megküldte a király híres *Corvin-könyvtárának*. Az embe-
reket általában a XIV. századig inkább csak keresztnevükön ismerik az oklevelek is. Egyik *dézsi* tanuló-

ról tudjuk, hogy Bálint, a másiktól hogy Kelemen, Gergely, stb. *Tordáról*: Pál, János, Mihály, *Abrudbányáról*: Márton nevű diákot vagy talán kész papot küldtek ki továbbképzésre.

A XVI. század II. fele a vallási eszmék forrongásának ideje. Jellegzetes székely alakja *Dávid Ferenc*, a Wittenbergben tanult jeles szónok; katolikusból lutheránus, majd református, végül mint vallásának alapítója: unitárius lett, s Déva várában halt vértanúságot szabadgondolkozásáért. Az ő érdeme, hogy a világon először Tordán mondták ki és iktatták törvénybe a vallásszabadságot. A fejedelmet, János Zsigmondot is áttérítette tüzes szónoklataival, s egész Kolozsvár unitárius lett.

Igazán a művelődés váraivá tették a kolostorokat a ferencesek, akik rendjét 1209. után alapították hazánkban, Erdélybe pedig a tatárjárás után IV. Béla telepítette. Két ferencrendi pap: *Tamás* és *Bálint* fordítja le a bibliát magyarra, a XV. század közepén, tehát hamarabb, mint németre és sok más nyugati nyelvre! Az egyházak külföldi összeköttetései segítették lelkészeiket, tanáraikat az idegenben való tanulásra. Magyar földön azonban Bethlen Gábor volt az első, aki példát adott arra, hogy a szegény, de tehetséges jobbágyfiúk is patrónust kapjanak és külföldi főiskolára mehessenek. Itthon is példát adott, ma is fennálló főiskolája, az *enyedi kollégium* 1622-i alapításával. Nagy érdeme, hogy a *közéleti érvényesülést, hivatalt, tudományos képzettséghez köti*, elsőnek uralkodóink közül. Míg előbb a

wittenbergi lutheránus egyetemre, most a XVII. század elejétől inkább a *heldelbergi református egyetemre* küldik a székelyeket, ahol 1560. óta a pfalzi fejedelem a kálvinizmust juttatta diadalra. Itt tanult Szilvási János, *marosvásárhelyi Sombory László*, Bogáthy Miklós, Szenczi Molnár Albert, nagy zsoltárfordítónk, *Alvinczy Péter hitszónok*, ez a tősgyökeres székely, Enyed szülőtte, s egykor Pázmány iskolatársa, majd ellenfele, továbbá az egri születésű Geleji Katona István később erdélyi püspök, B. Thököly István és Miklós, *Böjti Veres Gábor*, *Sepsi Laczkó Máté* és Bethlen udvari papja: *Keserői Dajka János*, még a kor egyik híres történétírója, *Szamosközy István*, aki korábban Páduában is járt és a régi római feliratos kövekről írt nagy munkát s négy kötetben írta meg latinul Erdély történetét; ő az első történétírónk, aki eredeti oklevelekből dolgozik, s rengeteg becses adatot jegyez föl 1541-től 1609-ig, haláláig. Bocskay hivatalos udvari történétíróvá nevezi ki, amire csak Mátyásnál volt példa!

Kitűnő összefoglalást ad az erdélyi diákokról *Lukinich Imre* „A Bethlen fiuk külföldi iskoláztatása” c. munkájában (Nagyenyedi Emlékalbum). A 13 éves, korán fejlett Bethlen Istvánt két évi heidelbergi tanulása alatt Geleji Katonára bizta nagybátyja, *Bethlen Gábor* és kíséretében volt még *Barcsay Zsigmond* s *Komis Mihály* is. Ennek az útnak egyik fontos eredménye, hogy Geleji Katona a fejedelem megbízásából meghívta a kor egyik világhírű tanárát, Opitz Mártont Enyedre, a poézis tanszékére.

A fejedelem Péter grófot, másik unokaöccsét is külföldön nevelteti, de mert a híres heidelbergi egyetem 1622-ben leégett, ezért Leydenre és az oderai Frankfurtra esett választásuk, annál is inkább, mert az utóbbi város Bethlen Gábor sógora, a brandenburgi fejedelem alá tartozott. Egyik külföldre utazó diákunk felszereléséről, ruházatáról sincs annyi részletes leírás, mint a nagy fejedelemhez méltó, gazdag poggyászú *Bethlen Péteréről*. Igazi világjárás veit több évi tanulmányútja: egy év múlva Frankfurtból Leydenbe ment s onnét – zsebében *Pázmány Péter ajánlásával* – Hága, Brüsszel, London, végül Róma változatosságában gyönyörködött. Londonban a király is fogadta s udvari fogatán kényelmesen bejárhatta az ifjú Péter gróf kíséretével együtt a várost. Megnézte az oxfordi és cambridgei főiskolát is, aztán Parisban Richellieunél, majd a királynál töltött felejthetetlen órákat; *XIII. Lajos* megajándékozta gyémánttal kirakott arcképével is a székelyek fejedelmének öccsét. Marseilleből felső Olaszországon át Rómába kocsiztak. A pápai udvar is szívesen fogadta Pázmány bíboros levelére.

De vége-hossza se volna világlátott fiaink felsorolásának, sem pedig a fényes Portához *Konstantinápolyba, való követségi járkálás* történetének. A szultán előtt járt fejedelmeinkről is meg kell emlékeznünk: Bethlen még akkor járt kint, Sztambulban, mikor engedélyt kapott a fejedelmi trón elfoglalására. Apaffi Mihályt, valamint *Barcsayt* a török táborban tette fejedelemmé a szultán helyettese, a fő-

vezér. Legérdekesebb azonban *János Zsigmond* útja, aki II. Sulejmánhoz vonult Nándorfehérvár alá, 400 főnyi székely nemesből álló díszes kísérettel. Ekkor kapja meg János Zsigmond a Duna-Tisza, Körös és Erdély közti földeket az agg szultántól, ki „szerelmes fiának” nevezi és könnyesen emlékezik Budára, 1541-re, mikor ölében tartotta az ifjú fejedelmet. Állandó kapitihánk (követünk) is volt Sztambulban, az ú. n. bejáró követek pedig rendszeren sok ajándékkal kedveskedtek. Erdély, a kis „szegeletkő” vagy egy másik követi jelentés szerint „az töröknek veteményes kertje” nagyon fontos szerepet kapott a sorstól. A török kezdettől fogva elismerte a *magyart* diplomáciai és kereskedelmi nyelvül az egész Balkánon és kelet felé, s így zavartalanul tovább használhattuk otthon is az egyházban, iskolában, irodalomban és politikában, nem mint a trianoni gyilkosság óta.

Valóságos iskolája volt a követjárásnak, amibe bele kellett tanulni. A törökök édeskés modorához, virágos beszédéhez is hozzá kellett szokniok a mieinknek. Erdély legkiválóbb családjainak egész névsorát kellene felsorolnunk, különösen a Báthoryak és Bethlen alatti követjárásokban: *Balassi Ferenc*, *Körösi Serédy*, *Borsos*, *Szalánczy* találták fel leginkább magukat a kényes ügyekben s néha a fővezértől (= a mai miniszterelnök) vaskos gorombaságokat kellett zsebrevágniok hazájukért. Rhédey, Boér, Toldalaghy, Bánffy, Fiáth, Kamuthy, Barcsay, Mikes, Ugrón, Kapi, Matskássy, Dániel, Mikó, Ghéczy, Bornemisza családok adták a legkiválóbb követeket. Ezek a hun-

székely főnemesek ösztönösen hamar alkalmazkodtak a távoli rokonok stílusához.

Dolguk végeztével többen szórakozásul bejárták a Márvány-tenger környékét. *Sebesy Ferenc*, *Nagy Tamás* Larissáig megy, *Inczédy és Rozsnyay* uramék Kréta szigetén mulatoznak. *Sándor Pál*, *az utolsó kapitihá* arról panaszkodik, hogy a fővezér vendéglátásakor éhes maradt, mert „elkapák előle a tányérokot” és hogy „serbetet csak egyszer adtak”; sóhajtoz is a jóféle enyedi bor után... Borzongva említi a *Jedikulát*, hol már két rokona (Mailáth István és Béli Pál) raboskodott. Ez, a hírhedt *Héttorony* csak a nemes emberek, vezetők internáló helye volt; milyen lehetett hát a többi sokezer névtelen magyarnak, székelynek fogsága, ismeretlen helye? Nem is bírta Sándor Pál sokáig a megalázást, 1690-ben hazaszökött s ezzel bevégeződött képviseltetésünk a Portán.

Tolmácsok, hírvivők, diákok, szolgák, bevásárlók s alkalmoszerűen a követ járáshoz csatlakozó kereskedők, vagy kíváncsiak pontos névsorát is összeállította az egykorú levelekből e kornak kitűnő ismerője: *Biró Vencel* kolozsvári tudós piarista tanár.¹⁰

*

A XVII. sz. legnagyobb világlátott székelye *Apáczai Cseri János*, a Barcaság szülötte (1625-ben), kolozsvári iskolamestere ajánl asara Geleji Katona püspök küldi ki a ref. egyház költségén Hollandiába a 22 éves ifjút és Franekera, Leyden, Utrecht, Har-

derwijk egyetemem képeztek. Az utóbbin szerzett doktori oklevelet. Haza jöttök a *gyulafehérvári* fejedelmi főiskolára nevezi ki egyháza, a költészet tan-zékére. *Bethlen Gábor bőkezűsége* – sokan nem tud-ják – a fehérvári mellett még a sárospataki főisko-lát is fönntartotta. Ide hozták be az Angliában tanult tanárok először az ú. n. *puritánista* elveket: a ke-gyesség formuláit és az egymás lelki üdvén örködés szemforgató szokásait. Még ruházatukban is kezdték majmolni az angolokat és az álpietizmus szele Fe-hérvár tanárait is megérintette. Ezek ellen harcolt Cseri és általában a főiskolai módszer ellen. Át is helyeztették hamarosan tanártársai az alacsonyabb fokú kolozsvárra a reformeszmék miatt, melyekben *Cartesiusra (Descartes) esküdött*. Az ő nyomán írta meg Cseri az *első magyar Encyclopaediát*, a vi-lágmindenség tudnivalóinak összefoglalását. Üttörő volt mint pedagógus is, a tanítás módszereiről írt „*De studio sapienttae*” c. művével. Diákjai rajong-tak érte, ahol csak megfordult. A jó iskolát a *nem-zeti boldogulás alapjának* nevezte és sürgette egye-tem, akadémia felállítását Erdélyben.¹¹ Alig volt 36 éves, mikor meghalt, – mint *Bethlen Miklós* írja híres *Önéletrajzában*, – szorgoskodása betegíté meg száraz betegségben (valószínűleg: tüdősorvadása volt) ... s igen gyámoltalan belga felesége és gyereke is hamar követte”. Csak ebben téved *Bethlen*, mert fe-lesége *hollandus* volt, a zengőnevű *Aletta van der Maat*. Sirjukat a kolozsvári temetőben a magyarság gondozza.

Ki volt *gróf Bethlen Miklós*¹? Apáczai Cseri tanítványa s az önálló fejedelemség megszűnte után Erdély első kancellárja. Zamatos nyelvű könyvében régi diákéveiről is ír, külföldi útjairól s későbbi, hivatalos követségeiről, az angol és francia utakról. Éles szemmel vette észre *Erdély történeti hivatását*: a magyar állameszme fenntartását. Míg Magyarországon a latin a hivatalos nyelv, – a legtovább az egész világkeréken! – egészen 1831-ig (Wesselényi vívta ki a magyart), – itt a kis Erdélyben már századok óta használhatják a magyart.

A tudomány történetében elfelejtett nevek közül sokról kell félrehúznunk a feledés fátyolát. Íme egy elfelejtett kitűnő orvos író: az 1660-ban Bolognában végzett székely *Ózdi Tamás*; kinn is maradt olasz felesége kedvéért, de meghalni mégis hazatért a bűbajos kolozsvári Házsongárdba, hol annyian nyugszanak nagyjaink közül. Latin nyelvű orvosi könyvét 1632-ben adta ki Kolozsvárt. Sok unitárius székely diák is tanult messzi idegenben, pl. a *csíki Dimény Pált* említem, aki ugyancsak 1660-ban kapott Amszterdamban orvosi filozófiai oklevelet s kisebb munkáit ott is adta ki. Ő is hazajött tanárnak Kolozsvárra az unitárius főiskolára és a főtéri nagytemplom leégésekor az újjáépítésre ő szedte össze hollandi ismerőseitől a sokezer forintot.

Gályarabjaink között is sok volt a székely. 1670-ben a Wesselényi-féle összeesküvés megtorlása után Ampringen a császár parancsára összefogatta a protestáns lelkészeket, tanítókat Erdélyben is, s

ezekből 800-at ítéltet halálra vagy gályára. Hajópadhoz láncolva utazták körül szegények a földet, amíg bírták, a nélkül, hogy láthattak volna valamit a világ szépségeiből. Ezek rabszolgasorsban is ép oly névtelen hősei fajtánknak, akár csak a külföldi csaták és a polgári élet elesettjei, vagy a napjainkban is üldözött és kivándorlásra csábított székelyek.

1658-ban tatárdúlás pusztít Gyulafehérváron, szétszórják a fejedelmi sírokat.¹²

Éppen ezidőben telepíti át I. Apafi Mihály Enyedre a főiskolát, melyen már kitűnő külföldi tanárok egész sora is tanított, így Bisterfeld, a természettudós, Opitz Márton, a híres német költő, Piskator hittudós és Alsted, a nagy filozófus. *Szilády Zoltán* egykori enyedi tanár, volt N. Múzeumigazgatónk kutatása alapján mondhatjuk, hogy nemcsak a politikusok és a papok nevelőháza volt *Enyed*, de a *modern magyar tudományosság bölcsője is*. Első fizikatankönyvünket enyedi tanár írta 1731-ben, marosvásárhelyi *Tőke István*, – igaz, hogy még latinul, de már 1790-ben *Benkő Ferenc magyarul tartja székfoglalóját* az enyedi főiskolán s ugyanekkor összeszedi az első magyar múzeum anyagát, tíz évvel előzve meg Széchenyi Ferenc Nemzeti Múzeumát. Hét éven át ad ki természettudományi évkönyvet is. Idegenben, diákkorában fordítja magyarra Werner ásványtanát – ez is a legelső magyar nyelven – később, 1786-ban, adja ki az egészen eredeti *Magyar Ásványtant*, immár Kolosvárott, a ref. kolégium betűivel. Benkő világlátott ember volt,

Svájcban és Németország több egyetemén megfordult. Mint Gmelin orvostanár legkedveltebb tanítványa, Enyedről sokat leveleznek. Tudományos érdemeit a jénai fizikai és mineralógiai társaság tagsági oklevélre méltatja. Magyar növényi és állatismertetése még kiadatlan, ezt Arankáék erdélyi tudóstársaságával akarta kiadni. Négy kötetre tervezett *Földrajzából* épen csak az I. nem jelent meg: Európa leírása. A II. kötet előszavában magyarázza meg, 1801-ben, hogy „a háborús körülmények miatt, míg békeség által Európa meg nem tsendesíttetik, nem lehet állandóul kiadni”. Szegény Benkőnek mennyi ideig kellene *ma* várnia, ha az országhatárok kialakulására, állandóságára akarna várni?

Benkő korának legizgatóbb tudományos feladatává kezd válni *nyelvrokonságunk* s ennek nyomán *az őshaza kutatása*. Első Göttingában tanult székely nyelvészünk *Nagy Pál*, Benkő egykori tanuló társa, a perzsa-magyar rokonság ábrándos híve.

Érdekes, hogy nyelvünk finnugor rokonságának úttörő hívei közt az elsők közt akad két székely is: *Halmagyi István* az egyik. Németországban ismerkedett meg *Strahlenberg* svéd kapitány művével, aki 13 évig muszka fogságban lévén, alaposan megismerte a magyarral (ő mindig *Tzecklernek, székelynek mondja*) rokonságban lévő vogul, mordvin, cseremiz, votják, osztyák nyelveket.¹³ Mintegy Zeus fejéből Minervaként pattan elő elméletével készen *Strahlenberg* minden előzmény nélkül, de egészen

modernül hangzó „néprajzi és nyelvi összehasonlító tanulmányok” alapján. *Ugoria* népeiről a svéd kapitány nyomán Huszti András is megemlékezik „Erdély régi és mostani állapot járói” épen kétszáz éve írt művében.

A másik világot járt székely nyelvész *Gyarmathi Samu*, Kolozsvár szülötte. 1782-ben szerzett Bécsben orvosi oklevelet, főúri családoknál nevelősködött, a *Magyar Hirmondóba* (egyik legrégibb folyóiratunkba) dolgozott, majd Pesten színházi sűgöként kereste kenyerét, végre 1787-től Hunyad megye orvosa lett. Mindig érdeklődött a nyelvészet iránt s midőn épen a francia forradalom évében a bécsi magyar újság pályadíjat tűz ki magyar nyelvtanra, benyújtja „*Okoskodva tanító magyar nyelvmesterének*” kéziratát. 1794-ben adja ki ezt a *legelső* magyar nyelvtant, mely még a zsidó-szerecsen, stb. ötletszerűen felsorolt nyelvekkel való szoros rokonságot vallja. Tudományszomja hajtja ismét külföldre, – írja hatalmas munkájában Zsirai Miklós,¹⁴ – ifjabb *Bethlen Elekkel* együtt utaznak Göttingába Schlözerhez, a finnugor kérdés akkori szakértőjéhez. A tőle tanultak alapján adja ki Gyarmathi 1799-ben „*Affinitás*” kezdetű könyvét a finn nyelvekkel való rokonságunk bizonyítására. Később van biz ez Sajnovics páter úttörő Demonstrációjától (1770), tiszteletreméltó mégis az a tudományos meggyőződésből fakadó bátorság, mellyel a halszagú atyafiság mellé állott a székely nemes. Művének jelentősége főleg abban van, hogy a szó- és alaktani egyezésekkel való

rokonítást kiterjeszti az *egész* finnugorságra. Gyarmatin még sokáig tanárkodott a zilahi református kollégiumban, egy kisebb nyelvészeti munkáját adja ki Bécsben, majd jól megérdemelt pihenőre Bethlennek birtokára vonul vissza.

Enyed régi tanárai közül említésre méltó a világlátott Zeyk¹⁵ Miklós, ki öt évig tanult Bécsben, Berlinben s 1837-ben elfoglalt főiskolai katedráján megírja úttörő művét: Erdély madarait; nevelési ügyben röpirataival és lelkes szónoklatokkal akar ő is sok újítást. 1848-ban a legendás enyedi diákok élén maga is Védi hazáját az, osztrákoktól és a mócoktól. Az enyedi kollégiumot 49 telén oláh hordák felgyújtják s több mint négyszáz „magyar lázadó” tetemét dobják be a kollégium melletti meszes gödörbe. Zeyk külföldi madárgyűjteménye, könyvtára is természetesen odaveszett. Immár harmadszor pusztult el a régi kollégium, hiszen még a labancvilágban is Rabutin csapatai gyűjtötták föl; a világhírű Pápai Páriz Ferenc gyűjtéséből (az angol királyné is adakozott) építhették fel újra. Sok diákot helyezett el 1704 és 1705 szemesztereiben Pápai Páriz» kik az új tanoda felépüléséig itthon nem tanulhattak; angol, holland, svájci, német és svéd egyetemeken, 28 városban tanult több mint 150 székely diák.

Az enyedi főiskola nevezetes tanítványai közül való a betűmetszés mestere: *Tótfalusi Kiss Miklós*, aztán *B. Kemény Zsigmond*, *Salamon Ferenc* s a világot járt *Benkő József*, *Bod Péter*, *gróf Kuun Kocsárd*, *Szász Károly*, a költő is, egyben az intézet

híres tanára, de több művésznk és főpapunk is, napjainkig.

Keveset emlegetjük Barátosi *Andrád Sámuel*t, pedig 2 kötetes anekdota-gyűjteményén kívül arról is nevezetes, hogy a XVIII. század végefelé Bécsben tanult, sőt *orvosként* le is telepedett. Bejárta egész Németországot, rendkívül művelt volt (versei mellett a *magyar írásmódról* is könyvet írt), s meghalni ő is hazajött édes szülőföldjére.

Szegény jó *Zágoni Mikes Kelemen* ugyan sem külföldön nem tanult, sem fölfedező nem volt, de mindenütt követte bujdosásába urát, II. Rákóczi Ferencet: Lengyelországon és az északi államokon át került Franciaországba, megismerkedett magasrendű irodalmukkal, majd 1717-től fogva haláláig Törökországban ette a száműzetés keserű kenyerét, mint a fejedelem főkamaraasa. A Bosporustól hamar áthurcolkodnak a Márvány-tenger partjára, *Rodostóba*, mely annyi derék magyarnak lett temetőjévé. Napjaik egyhangúságában legfőbb vigasztalója a magával vitt francia vallásos könyvek olvasása. Többet fordítgat is, a maga örömeire. Minden művénel maradandóbb a *képzeltbeli nénjéhez írt levelezése*. Ez a naplóírással egyenértékű mű avatja első művészi széppróza írónkká. Kéziratát az egri érseki irattár őrzi. Míg Rákóczi élt, nem kívánt hazatérni az imádott zágoni hegyek közé, anyja hívására sem. Egyszer még 1738-ban láthatta a háromszéki hegyeket, mikor Rákóczi József beugratásával a szultán

Erdély felé parancsolta s lóra ültette az egész kis magyar csoportot, az osztrákok megriasztására. De több mint kétévi táborozás után visszatértek Rodostóba. Mind kihalnak mellőle bujdosó társai; sok fájdalomhoz még a Kőszeghy Zsuzsi iránt érzett reménytelen szerelme is járul s az örök székely diák még vénségében is érte sóhajtozik... Leveléből ismerjük igazán a bujdosók életét, s legnagyobb varázsuk őszinte, bizalmas hangjukban, székely humorukban van. 207-ik, utolsó levelét, nem sokkal halála előtt írta, 1758-ban.

TEBENNED
BÍZTUNK EIEITŐL
FOOGVA....

Ósi székely-magyar ABC.

aá = ∇	k = ◇	s = ∧
b = X	wépk = Z	sz =
c = ↑	L = /	t = γ
cs = H	ly = ∅	ty = X
d = +	m = 8	u = ∞
ee' = ˆ	n =)	ü = 44
f = ⊗	ny = D	v = M
g = /	o = ∪∪	z = H
h = X	ö = KX	zs = γ
i = †	p =] †	gy = ≠
j = 1	r = H	

IV. FEJEZET.

A Tudós Társaság székelly tagjai. Székelyek a művészetben. Amerikai kivándorlók.

Körösi Csoma Sándor örök időkre a legnagyobb enyedi diák. Forduljunk most „az árva magyar” felé (Széchenyi emlékbeszédének szavai szerint) „*ki pénz és taps nélkül, egész életét nemzetének áldozta, míg összeroskadt fáradalmi alatt*”. Valóban a legnagyobb ő nagy utazóink, felfedezőink közt is. 1804-ben, 15 éves korában jött először az enyedi kollégiumba Háromszék szerény fia, falusi tanítójának, Kónya Samunak biztatására. Mint szolgadiák tanulgatott késő esténként, a napi munkák után. 1810-ben már „köztanító” a poétikai osztályban, afféle fizetéstelen gyakornok, mint ma mondanák. 1815-ben utolsó szigorlatát letéve, Göttingába megy *angol ösztöndíjból*. Talán ezért is érez mindig hálát az angol nemzet iránt!

Mikor egyik székelly faluban 1819 őszén megkérdezték tőle, a kopott sárga kabátban bandukoló, so-

vány garabonciástól, hogy merre megy az országhatár felé, tán csak nem Bukarestbe? – akkor szerényen csak annyit felel: „Megyek Ázsiába, hol felkeresem őseinket”, mintha csak a szomszédba készült volna. És nem tréfált. Mint ahogy egész élete véresen komoly küzdelem volt a tudományért, az őshaza kutatásáért. Mikor a keleti nyelveket tanulta, már akkor megfogadta, vagy tán még előbb enyedi diákkorában, a jó *Hegedűs Samu* és *Herepey* tanárai hatása alatt, hogy felkutatja a magyar őshazát. *Nem a német tanárok küldték* hát, s nem valami ötletszerűen kezdett orientalista nyelvtanulási vágy csalta ki Göttingába, hanem éppen fordítva: szívós elhatározása hajtotta, hogy minél többet tanuljon és a legjobb tanároktól ismerje meg Közép-Ázsia földrajzát és nyelveit. Amit csak emberi agy elbír, magába szedte tudós tanáraitól. 18 nyelven beszélt és írt (arab, héber, szanszkrit, perzsa, orosz, görög, latin, angol, francia, német; bengáli és különféle tibeti nyelveken). Délszláv tanulmányútról már csak búcsúzni jött haza szülőföldjére, 1819-ben. Akárcsak a buddhista papok, ő is a szellemiség rabja lett, egész utazása közben a kényelem, testi jólét gondolata volt tőle legtávolabb. Küzdött betegséggel, éhséggel, fagygal és megírta öt évi szakadatlan munkával a negyvenezer szavas *tibeti-angol szótárat*. Darzsilingi sírjához nyugati tudósok és lámák zarándokolnak, japáni buddhisták is szentként tisztelik az egykori szegény enyedi diákok.

Kész regény több mint húsz éves vándorlásának

története, amint Bukarestben, útjának első állomásán, görög és török kereskedőkkel köt üzleteket, majd néhány bolgár vándor kíséretében keresztül-vág a Balkán-hegységen és áthajózik Egyiptomba. Onnét Szíriába, majd gyalog Aleppóba megy, Bagdadból Teheránba utazik és több hónapi nyelvtanulás után örmény kereskedőként érkezik Bokharába. 1822-ben Kabulban szerencséjére udvarias francia tisztekkel ismerkedik meg, engedélyt kap, hogy Kasmírba utazhassék, ott barátságot köt *Moorcroft* angol tudóssal, aki útbaigazítja a tibeti világban és lehetővé teszi, hogy a tibeti nyelv és irodalom történetéről szóló munkáját megírhasa. Öt évig él lámák (buddhista papok) társaságában, tanulmányozza az Európa előtt ismeretlen nép és vidék történetét, nyelvjárásait.

Határtalan lemondással küzd, sokáig sátorban lakik, melyben sohasem ég tűz. Napi ételmét egy marék rizs, vagy a tatár módra főzött zsíros tea képezi, a földön alszik, majd a papi *kolostor egyik cellájába* húzódik,¹⁶ de még itt is átszenved olyan telet, hogy a foliánsokat sem tudja forgatni. Végtelen szerénységében *magáról* semmit sem ír haza, pedig az egész magyar társadalom lelkesen érdeklődik sorsa iránt, az Akadémia tagjává választja és útisegélyt küld ki további kutatására. 1832-ben Kalkuttába kerül, a bengal társaság könyvtárosa, közel 10 évig él itt. Egyik angol barátja, Mac Maian feljegyzéséből tudjuk, hogy milyen szerény volt; mikor az angol tanulni akart tőle, azt felelte, a tudomány iránti sze-

retetből készséggel tanítja, de *pénzért nem tesz semmit*. A bécsi angol követnek írt levele fogalmazványát a nagy magyar utazó, Stein Aurél találta meg és a *M. Tud. Akadémia* Körösi Csorna-ereklyetárának ajándékozta. Ebből tudjuk, hogy eredeti célja valóban az őshaza felkutatása volt és a különféle keleti nyelvek és a mi nyelvünk közötti analógiák megfigyelése. Egy másik nagy utazónk, Lóczy Lajos pedig Kalkuttában egy angol folyóiratban találta meg Csorna rövid életrajzát, amit annak köszönhetünk, hogy egyidőben kémnek nézték és részletes igazolást kértek életéről és útiterveiről. Negyvenezer tibeti szónak pontos feldolgozása mellett a százkötetes *Kandjur* nevű szent-műveket is alaposan átnézte, pedig kötetjük egy-egy kilót nyom, s pusztá kezelésük is valóságos testi munkával jár. 1842-ben szánta rá magát, hogy utazásának végcélját, őshazánkat elérje, de Darzsilingban megbetegedett és április 11-én meghalt. Örökségeken néhány könyv és térkép, egy kék gyapjú papi ruha, néhány ing és egy konyhai főzőedény maradt. Nevét azonban örök időkre beírta a tudomány hősei közé. Alakja egyre nő, örvendetesen foglalkoztatja az újabb szakírókat is, és épen a napokban jelent meg a kolozsvári egyetem egykori büszkeségének, *Cholnoky Jenőnek hatalmas kötete* Körösi Csorna életéről és útjáról. Érdekes, hogy nem is annyira úttörő nyelvészeti kutatásai ragadják meg ma az olvasót, hanem inkább roppant *szerénysége, hazafisága és szívóssága*, tehát azok az emberi értékek, amik különösen a magyar

ifjúság elé méltán állítják nagyszerű példáját.

Merész képzelete, székely kalandvágya rokonvónást mutat másik két világhírű székely, *Bolyai Farkas* és *János* alaptermészetével is. Az enyedi kollégium egykori diákja, Bolyai Farkas 1832-ben adta ki korszakos jelentőségű könyvét, a *T entament*, melyben Euklides V. tételét, a párhuzamos vonalak kérdését korrigálta olyan merészséggel, akárcsak *fia*, *János*, az e kötet mellett kiadott *Appendix* (= *fűggelék*) című dolgozatában más geometriai kérdést, mellyel új évszázadokra alapozták meg a matematikát. *Einstein* építette tovább századunkban több hírrel, zajjal, eredménnyel a tudományt az ő kettőtört szerencséjükön, melyet viharos életük, nyugtalan vérük és a fiúnak atyjával való torzsalkodása zátonyra juttatott. Nem csoda az ő alakjuknál sem, hogy a regényírók képzeletét is megmozgatták. A két Bolyai munkájáról hatalmas nagy francia könyvet írt az *argentínai akadémia* megbízásából *Barbarin tanár*, Buenos Airesben. Ékes szavakkal festette Bolyaiék szülővárosa: Marosvásárhely szépségét. Kiemelte, hogy Vásárhely ref. kollégiumában sokáig tanárkodott Bolyai Farkas. Büszkék lehetünk rá, hogy a földteke másik felén ebből a francia nyelvű könyvből tanítanak, megismerik a székely főváros életét és nagyjaink nevét. Íme, hogyan lesz világ vándorává egy szerény kis könyv, ha a szerzők maguk nem is sokat járhattak a nagyvilágba, legföljebb Bolyai Farkas a *götlingai diákévek* alatt, amikor *Gauss-szal* is összebarátkozott. Ismét magyar

sors, hogy geometriai felfedezésével hiába előzte meg a német tudóst és Lobatsevszkyjt, a világ mégis az ő nevüket ismeri jobban.

Ugyancsak Körösi Csorna kortársa volt a *székely Besze János*, Krim, Kaukázus, Georgia és Örményország első magyar utazója. 1829-ben adta ki azóta elfeledett útleírását, mint ilyent, a legelsőt magyar nyelven. Nem sokkal ezután számol be keleti utazásairól „a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett” Jerney János is. Most aztán egymásután következnek a felfedező magyarok, szinte az egész földkereken megfordulnak.

Ismét egy kevésbé ismert névbe, *Zilahy Kiss Miklóséba* botlunk, kit a kalandos Benyovszky Móric után választott királyává 1813-ban Madagaszkár egyik törzse» A kolozsvári *Keleti Újság* 1940. március 24-i száma közli terjedelmesen ennek az érdekes családi hagyománynak írásos emlékeit, a francia gyarmatügyi múzeum levéltára nyomán. Ez a több nyelven beszélő, bécsi udvari bálokon is gálánskodó székely nemes több osztrák barátjával együtt elhatározta, hogy Indiába megy, elefántra vadászik. Néhány hónap múlva megunja mágnás barátjait, magányosan áthajózik Afrikába – akkor még a szuezi csatorna nem volt, Indiából tehát nagy kerülővel – a Kongó vidékére. Ezer trópusi veszély közt is megőrzi kedélyét. Fölkerül Egyiptomba s közben ismét hazatér Erdélybe, apjának „csudálatos dolgokat” mesél útjáról. Nincs maradása itthon, elhatározza, hogy király lesz Afrikában, s 1810-13

közi kalandjainak tényleg ez a vége, trónra ültetik *Tamatave* városában. Róla Madagaszkár egyik folyóját ma is *Zilahnak* nevezik.

Megfeledkezett a hálátlan utókor *Bölöni Farkas Sándorról* és 1834-ben megjelent könyvéről is, első amerikai útleírásunkról. Pedig ezelőtt száz évvel az egész ország lelkesedett értük: szerzőért és művéért egyaránt. Az amerikai demokráciát, szabadságot dicsőítő útikönyvét ismerték akkor szélteben-hosszában, akárcsak a szintén világot járt *Wesselényi Miklós* bárót, *Bölöni Farkas* legjobb barátját, az elszakított Szilágyság nagy fiát, Pestnek a végzetes 1838-i évben „árvízi hajósát”. *Bölöni Farkas Sándort*, Háromszék szülöttét, az angol és más nyugati nyelvekben jártas szerencsés góbét, mint a kolozsvári főkormányshék (gubernium) ifjú írnokát *Béldi Ferenc* gróf, ugyancsak székely eredetű barátja hívta magával amerikai útjára. Míg a grófnak merőben szórakozást jelentett ez az út, barátja és úti titkára, a mi derék Farkasunk^ a nemzeti és polgári gondolat első székely írója, részletesen be is számol a tapasztaltokról. Stílusa ugyan már kissé avas, de bájosan naiv nyelvében sokat gyönyörködhetünk. 1830 őszén indul Párizsba, még láthatja a forradalomtól feldúlt francia fővárost; Belgiumon át mennek Londonba és éles szemmel figyelik meg a már eddig látott három nép, a német, francia és belga közötti különbségeket. Elragadtatással beszél *Bölöni Farkas* az első vasútról, fel is ül rá Londonban. A gazdag angliai élmények után hat hétig tartó keserves ten-

geri utazással jutnak New-Yorkba, melynek akkor negyedmillió lakosa volt. Az Egyesült Államok nagyobb városait, múzeumait, gyárait is megtekintik. Észreveszi Farkas éles szeme a nagy fejlődés mellett az *amerikai demokrácia árnyoldalait* is, nem csupán a dicséret szaván áradozik mindenért. Megdöbbenéssel tárgyalja a rabszolgák megalázó helyzetét. Mindent a hazai viszonyokhoz hasonlít: „nálunk a fogházak a romlott erkölcsök tenyészházai, hová egy időre kihányatik a társasági *életet megvesztegető* (= veszélyeztető) rothadt rész, ezzel szemben az amerikai börtönök a javulás iskolái”. Könyvében és kivált kiadatlan naplójában sokat dörög a „Verböcysz kalodába szorított *natio hungarica*” fogalma ellen, melyből akkor még *hétmillió jobbágy* volt nálunk kirekesztve. Ostorozza az itthoni kiváltságosokat, „kik önző érdekeiket a hazafiság, rendiség, alkotni ányhúság köpenyébe burkolják”, utál minden kiváltságos megkülönböztetést, az arisztokraták gögjét, a bürokráciát s több más, a *magyartól* idegen fogalmakat.

Tisztánlátását jellemzik a napló befejező sorai: „megcsalatkoztam hazám erkölcsi erejében. Alig van tíz ember, ki értené, mit kell tenni. Hát e nemzet sose fog menni a rendes reform útján? Mindig *külső vagy belső sanyarúság, rázkódtatás kell, hogy felébresszen a bűnös henyeségből?*” Amerikából hazajövet, barátai biztatására kiadott „*Északamerikai utazása*” dicsősége után a hivatalnoki élet szürkesége következik. Széchenyit utánzó lázában azon-

ban megalakítja a *kolozsvári kaszinót* és az *első magyar kishitelintézetet, a Kolozsvári Gondoskodó Társaságot*, amivel Fáy Pesti Hazai Takarékját is megelőzi. Önálló akadémiát tervez Erdélynek, amit azonban a sors nem neki adott meg, hanem jóval később gróf Mikó Imre alakította Erdélyi Múzeum címen.

A híres szép kolozsvári temető tetején, sokszázados fáktól körülvéve áll síremléke, a város emelte a magyar polgári gondolat harcosának. Az Akadémia, – vagy ahogy akkor még jó magyarán hívták: *Magyar Tudós Társaság*, – Bölöni Farkas Sándorra is hullatta babérjait, mint nagy kortársaira: Körösi Csornára, Bolyai Farkasra, Mikóra vagy Wesselényire, kinek valósággal rá kellett tukmálnia a tagságot jóbarátjára, Farkasra, a könyvéért neki ítélt 200 arannyal együtt. De ebből mégis diákalapot létesített Enyeden. így menekült a nagy Csorna is *a forintok és babérok elől* s ép úgy csinált alapítványt a szegény enyedi diákoknak az akadémiai úti-segélyből.

A múlt század közepének legáldozatosabb magyar főnemesei közül való *gróf Mikó Imre*. Háromszéken, Zabolán született 1805-ben, meghalt 76-ban Kolozsvárott. Nyugodt természete nem sodorta bele sem a szabadságharc lángoló, vérét is áldozni kész ifjúsága sorába, sem a konzervatív főurak Bécshez hű társaságába. 49 után azonban hosszú évekig visszavonult a közélettől, csak Erdély haldokló magyar társadalmi életével törődött, hogy gazdasági és szellemi téren *erőt öntsön a magyarokba, széke-*

lyekbe. Az enyedi ref. kollégium mecénása maradt élete végéig, de nevét főként a *Múzeum-Egyesület* létesítése (1859) tette halhatatlanná. A 72-ben alapított kolozsvári egyetem létrehozásában is sokat buzgólkodott, sokszor feljárt az Akadémia üléseire. Mint író, műgyűjtő, történettudós, egyaránt nagy. 1861-ben az erdélyi főkormányszék elnökségét volt kénytelen elvállalni, 67-ben pedig az Andrássy kormányban a kereskedelmi miniszteri tárcát. Legfőbb jelentősége abban van, hogy *példát adott* a magyarság tehetős rétegeinek a népnevelésre, szervezésre, és elsőnek mutatott arra, hogy a magyarság egyetlen megtartója, ha *minél több önálló magyar tűzhelyet, kisgazdaságot létesítünk*. Ez a Széchenyi–Wesselényis gondolat akkor még forradalomszámba ment, ma már csak a kivétel módozatain lehet gyakorlati részletezésekbe bocsátkozni.

Nevezetes két székely főnemes a *két gróf Teleki Sámuel*. Az egyik az egykori székely generális unokája, Erdély kancellárja volt s kétszáz évvel ezelőtt alapította világhírű *marosvásárhelyi tékáját* (könyvtárát). A hazai múzsáknak: *Musis Patriis* szánta negyvenezer kötetre rúgó hagyatékát, mint a főbejáratnál kőbe vésve olvashatjuk. 1759-ben a bázeli egyetemen tanult, minden tudományra egyformán szomjasan szerzi meg századának jelentősebb könyveit, tagja lesz a göttingai és a varsói akadémiának. Drága könyvtárának, melyben jártakor Kazinczy is „öszve rázkódott az álmélkodástól”, – örökre fennmaradását nagy ingatlanokkal biztosítja, így csa-

ládja *ősi fészkének, Sáromberkének* földjeivel. Már a múlt század elejéig volt egy tucat Teleki, ki joggal részt kérhet irodalmi, történetírói halhatatlanságaink sorában. „Magyar Göttingát” akar csinálni Vásárhelyből Teleki és könyvtára – sajnos – csak a ritkaságok lezárt gyűjteménye maradt, a nyolcvanas évek óta alig gyarapodott. II. Rákóczi György és Apafi fejedelem naplóján kívül tömérdek sok magyar unikum (egyetlen példányban ismert kiadvány) van tékájában, melyről azt írta egyszer *Bolyai Farkas* a fiának: „itt nagyszerűen lehet elálmodni ezt a különben kiállhatatlan életet”.

A *másik Teleki Sámuel* 1845-ben született és már a világháború dúlásakor, 1916-ban halt meg. Sáromberkéről Angliába, majd onnét Zanzibárba nagyszabású vadászkirándulásra ment, megismerkedett egy pozsonyi tengerésztiszttel; az is ép oly kalandvágyó, mint ő s együtt mentek Afrikába. Elsőnek mászták meg európai emberek közül Afrika legmagasabb hegyét, a *Kilimandzsárót*, a hétezerméteres egykori vulkánt, azután gazdag vadászaton gyűjtöttek ritkaságokat, Kenyában is jártak. Egy kisebb *tűzhányót is Telekiről neveztek el*, *Harrar* ősi abesszín városnak ők voltak első európai látogatói, hol most persze a nagyszerű olasz gyarmatosítók lába alatt döng a föld. A Balatonnál húszszorta nagyobb *Rudolf-tó környékén* sok természetrajzi fölfedezést köszönhetünk Telekinek; térképezi az egész környéket. A *Stefánia-tó* fölfedezésével egyben hódolatát tudta kifejezni Rudolf trónörökös felesége iránt.

Már említettem, hogy a *Teleki-nemzetségből* a tudománynak mennyi kiválósága került ki. Természetes, hogy a nagy utazót és felfedezőt, Sámuel-t is tagjává választotta az Akadémia, mint ahogy ebből a történelmi névből *rajta kívül még ötöt* őriznek az almanachok. A Tudós Társaság első elnöke, Erdély kormányzója kezdi a sort: *gróf Teleki József*, a Hunyadiak korának történetírója. Mondanom sem kell, hogy korának bármelyik főúri sarjánál világlátottabb volt, s hasonlóképen rokonai is, a későbbi akadémikusok: Domokos, Ferenc, Géza és László. Az utóbbi 49. után száműzetésbe ment s a marcangoló honvágy öngyilkosságba kergette.

Méltó megemlékeznünk *báró Orbán Balázsról*, a székelység egyik legnagyobb alakjáról, Udvarhely megye szülöttéről. Anyai ágon (a Forestiek révén) görög vér kering ereiben s öröksége ügyében már 17 éves korában, 1846-ban Konstantinápolyba utazik. A családi pör folyamán nem maradt tétlenül, hanem beutazta Palesztinát, Szíriát, Egyiptomot és Görögországot. Járt Maraton mezején, a thermopilei szorosban, a görög szabadság legragyogóbb helyein. Mint maga írja: „felmentem az Akropoliszba, hogy leboruljak a múlt századok teremtő szellemei előtt, a szabadság és honszeretet fényes oltáránál esküdtem örök hűséget ó hazám!” *Keleti utazásának* eredménye egy kis munkája, de nem ez életének főműve, hanem a határtalan rajongással, szülőföldjének szerelmével írt *hatkötetes nagy székelyföldi leíró munkája*, melynek adatait 1862-68. közt gyalogszerrel

gyűjtötte, közel ötszáz faluban. Nemes, arisztokrata eredetű, de érzelmében a legszabadabb népbarát. Nem a saját haladásáért dolgozik, hanem a közért s mint emlékbeszédében egy másik nagy székely, Kolozsvár történetírója, *Jakab Elek* mondta:¹⁷ „a társadalom élő lelkiismerete volt, kinek sorsa küzdelem az uralkodó iránnyal”. A külföldön sok emigránssal s főleg Kossuth-tal ismerkedett meg, részt vett bánatukban s törekvéseikben, a nagy francia regényíró, Hugó Viktort is megismeri, a polgári szabadság felmagasztalóját. Vérmérséklete megszabta helyét a politikai életben: ellenzéki lett, de a második jelöléskor saját városában, Székelykeresztúron megbukik, mire ő alapítványt tesz a gimnáziumnak, mondván: „Én itt is követem Krisztus tanait: Aki kövel dob, azt kenyérrel dobom vissza”, ő alapítvánnyal dobta vissza. Mégis megválasztották a lelkes ellenzékiek Berettyóújfaluban. Hétforintos képviselői havidíjából iskolákat segít, maga csak hónaposszobában lakik. Különc volt, az bizonyos: maga járt vásárolni a piacra, malaclopó ja alatt két-három szárnyas jószágot is szorongatott egyszerre s megrémítette gazdasszonyát, mikor mindet megfőzette. „Minek az a rengeteg étel?” – kérdi sápítózva a derék fehérenp, – délre azonban elékerül a magyarázat, egy-két éhes diák képében. Egyszer azt kérdezték tőle, miért utazik harmadosztályon? „Mert nincs negyedik”, – válaszolta. Egy más alkalommal: Nem szegyenli báró úr maga cipelni haza a csomagokat? Erre csak annyit felel: „Azt szégyelném, ha nem

lenne mit cipelnem”. Sokan nem tudják már, hogy a napjainkban is divatos „szabadcsapatok” egyik ősének, a 49. nyarán szervezett athéni 150 tagú magyar csapatnak ő volt a vezére. Mikoron hazatért, Görgey már letette a fegyvert s ezért kellett neki is évekig bujdosnia. Csak mikor az elnyomatás enyhült egy kissé, akkor térhetett haza 1859-ben, Erdély szent földjére, melyet áhítatos muzulmánként megcsókolt, mert 12 évi távolléte alatt nem ismert más szenvedélyt, mint azt, hogy hazáját egykor viszontláthassa.¹⁸

A Székelyföld leírása c. nagy műve még sokideig bibliája marad a hazáját szerető magyarnak; egyetlen országrészről sincs ilyen, mindent felölelő monográfia. Ebben a népszokásoktól, ház- és viselettörténeti emlékektől kezdve a mondákig, hagyományokig minden benne van és különösen becsesek azok a tájszavak, amik már azóta kihalóban is vannak népünk ajkáról. Helytörténeti, földrajzi leírásai oly eleve nek, frissek ma is, hogy nem csodálkozunk *Jókainak* egy napilap kérdésére adott válaszában, hogy ha a világ könyvei elpusztulnának s neki hetet szabad volna kiválasztania, akkor a Biblia mellett az egyik Orbán Balázs hatkötetes műve lenne. Halálának épen az idén van félszázados évfordulója, hajtsuk meg az új korszak nagy székelyének emléke előtt a kegyelet lobogóját.

Kelet fiának vallotta magát, mert korán meglátta, amit *Móricz Zsigmond* fejez ki a legköltőiben, hogy keleti a tűzünk és a hamvadásunk, keleti

a bölcsességünk, mely mindent megért s megmagyaráz, de keleti a *közönyünk* is, amely előtt lóhalálban vágat el a siker. Keleti a hősiségünk, mellyel folyton nagy fába vágjuk fejszénket s keleti a *tunyáságunk*, mely miatt engedjük, hogy szorgalmasok, ügyesek fát vágjanak a hátunkon ...

*

Orbán Balázst, Mikót, a Telekieket éppúgy tagjának választotta az Akadémia, akárcsak még vagy ötven elhunyt és élő kiválóságát fajtánknak. Az elhunytak névsorából sok ismerős név cseng felénk. Mindjárt az alapításkor a halhatatlanok közé hívták Torda és Enyed kitűnő fiát: *Hegedűs Sámuel*t, a szombati országgyűlésen (akkortájt még ott tartották Erdély országgyűléseit, a megbízhatóbb szászok földjén ...) már feltűnt szónoklataival, de mint az enyedi kollégium nyomdájának alapítója s a főiskola tanára, ismertté tette nevét országszerte. Ami azonban *nekünk* a legfontosabb, ő volt Körösi Csornának útraserkentő je, Erdély s a hunok történetének a főiskolán előadott részleteivel, atyai biztató szavaival.

Ennek a kornak jellemzője a polihisztorság, minden tudományszakban való jártasság. Ebben is pártját ritkította *Brassai Sámuel*, az Akadémiának több mint 60 even át tagja, az unitárius egyház világszerte tisztelt aggastyánja; mint nyelvész, vagy klasszikus filológus, éppoly eredeti, akárcsak botanikus, zoológus. Liszt Ferencsel képes szembeszállani, annak legnagyobb népszerűsége idején: bizony-

gátja – helyes ösztönnel, – hogy népzenénk nem cigányzene. Aztán elmélkedik a jövő vallásáról. Az unitárius kollégiumban, majd a teológián szinte minden szakon tanít, rengeteget levelez kora ismert külföldi tudósaival, s magyarországi tudósok közül Csengery Antallal, a polgáriskolák létesítőjével s nagy közíróval tartott mélységes barátságot 1897-ig, elhunytáig. Az 1872-ben felállított kolozsvári egyetemen már ünnepeelt tanár, hamarosan dékán, rektor s minden elismeréssel elhalmozták a magánéletében is. Tanítványai, vagy a lakásán összeverődött zenebarátok közt (mert szenvedélyes hegedűs quartettjeiben) elbűvölő volt. Száz éve alatt, utolsó percéig sem szűnt meg soha tanulni, alkotni. Sírjához a Házsongárd-kertbe minden kolozsvári elzarándokol, akárha nem is volt iskolájának tanítványa.

Büszkesége a székelységnek s az Akadémiának *Barabás Miklós*, a festő, de korszakos alakjáról külön fejezetben szólunk. 62 évi akadémiai tagságát, termékenységet nem múlta fölül senki. *Benkő Dániel*, *Berde Áron*, kiváló természettudósok, a növénytan művelői, vagy *Dózsa Elek*, *Erdélyi János* mind egy-egy kiválósága szakjának s a századvég ismert tanárai, akárcsak az Akadémia egykori főkönyvtárnoka, *Ferenczi Zoltán*, Petőfi életírója; Erdély adta két első regényírónkat: *b. Jósika Miklóst* és *Kemény Zsigmondot*, utóbbival még az enyediék külön is büszkélkedhetnek, és a kolozsvári *Gyulai Pálban* a műbírálat első szókimondó alakját. Régi költészetünk s könyvészetünk bűvárlója, a régi magyar költők

tárának szerkesztője is székely volt: *Szilády Áron*. Ugyancsak a költészet birodalmát gazdagítja *Kriza János* unit. püspök, 1841-től 75-ig az Akadémia tagja, a székely népköltés, a Vadrózsák kiadója, a nyelvtudományt a híres *Hegedűs István* filológus, ugyancsak Kolozsvár egyetemének büszkesége, vagy a Tudós Társaság első éveiben taggá választott *Fogarasi János*. Már a legelső, 1830-ban választott tudósok közt is látunk székelyt: *Köteles Sámuel*t, kinek neveléstudományi, filozófiai s a vásárhelyi kollégiumról írt művei éppoly híresek voltak, akár *Lázár Kálmán* természettudós órái az egyetemen, vagy *Kibédi Péterffy Károly* filozofálgatása, *Téglás Gábor* tordai régész leletei, *Salamon Ferenc*, a főváros történetének első írója, s a másik két nagy székely történész: *Jakab Elek* és *Kővári László*. Műveikről és tanulmányútjaikról – valamennyiről – külön kötetet írhatnánk a régi Évkönyvekből.

Elsőnek a Moldvában rekedt etelközi csángó testvérnép tanulmányozására a csíkországi *Gegő Elek*, tudós ferencrendi tanár indult. Ma is alapvető könyvét az Akadémia adta ki pompás térképpel, 1838-ban, az Egyetemi nyomda betűivel. Keleti véreink s az őshaza felkutatása izgatta a nagy székely grófot, termetre is hatalmas, erős férfit: *Kuun Gézá*t, az Akadémiának sokáig másodelnökét is; a 90-es években Déloroszsországban végzett kutató útjai derítettek fényt őseink vándorlásaira. Gróf Kuun Géza tetemei a kolozsvári temető egyik legszebb márvány

emlékműve alatt nyugszanak, a Kincses város főnemesi családjainak gondviselésében.

A Kisfaludy Társaság sem marad székelyek híján: *Péterfalvi Szathmáry Károly* egyik legjobb és szorgalmas tagja, mindjárt alakulásakor. A szabadságharcban főhadnagyként harcolt, majd a szelíd műzsákkal megbékélt regényírónk legtöbb tárgyát Erdélyből mérité; sokat járt külföldön is, ha az Országgyűlés Napló szerkesztése időt engedett, vagy ha első művelődéstörténetünk megírásához kívánt erőt meríteni. Legmaradandóbb műve a kétkötetes nagyenyedi főiskola története.

Anyai ágon színszékely csíktapolcai *Xántus János*, ez a nemességet nyert világkörű utazó, felfedező tudós, kivel ugyancsak az *Akadémia* büszkélkedhet. Mint a szabadságharc lelkes katonája, mérnökkari tisztje, az osztrák véredek elől Amerikába menekül és ott igazán második honára lel, mert tudását, megbízhatóságát hamarosan észreveszik, s mint a tengerészeti minisztérium egyik vezetőtisztviselője, többször körülhajózza a világot. Először nyelv- és zongoratanítással keresett kenyeret, végül is magasállású hivatalnok lett. Közben a Missouri mellett kutat természetrajzi emlékek után, New-Orleansban latint, spanyolt, németet tanít az egyetemen, Texasban vásárol egy 600 holdas birtokot (holdját még 2 dollárjával!), holott Amerikába érkeztekor csak 7 dollár volt a zsebében. Immár a 48-as idők után *tömegével kivándorló, bujdosó magyarok* társaságában, Újbuda és Újrad városkákban érzi

csak jól magát, neki nagyon idegen volt a kialakuló yenki-ország; egyre csak hazavágyott. Jóslatai amerikai viszonylatban beváltak: tényleg nagy várossá fejlődött az akkor még faluszámba menő San Francisco és már régóta léghajón, repülőn közlekednek, még az óceánokon át is. Mint fölfedező, földrajztudós is érdemes munkát végez, minden más dolga között: ő térképezi először az Arkanzas folyó vidékét. -Az aranyásók akkor kezdik ellepni *Los Angeles* – akkor 500 léleknyi tanya – környékét, mikor Xantus hivatalosan, felmérések végett jár Californiában 1858-Ban... Sokszáz hajóúttjáról mindig hoz valami érdekes föl jegyzést, az óceáni szigetvilágban is tömérdek fölfedezést köszönhet neki az U. S. A. 1866-ban mégis hazatér, honvágya minden sikernél hatalmasabb. Megalapítja a az *első magyar, fővárosi állatkertet* s a múzeum *néprajzi tárának* alapjául ajánlja föl nagy exotikus gyűjteményét, melynél csak Biró Lajos (Zilah szülötte) hoz nagyobbat, de immár századunk elején.

Végigtekintve többi kiváló *akadémikusainkon*, napjainkig, mindjárt *Ravasz Lászlóval* kezdjük a sort, Bánffyhunyadi szülöttével, az ősi székely családból származó, udvarhelyi kollégiumot végzett püspökkel, tudóssal, messziföldön híres szónokkal, ki nemcsak hazai társaságoknak díszje és 3 évig volt az *Akadémia másodelnöke* is, hanem több külföldi, köztük amerikai református tudományos társaságnak tagja. És ki nem ismeri *Ápriy Lajost*, az enyedi

kollégium egykori diákját s tanárát, egész Erdély és a magyarság legműveltebb költőjét?

Erdélyben maradt akadémiai tagok, – a hatalomátvétel után is: *Barabás Samu*, az öreg történet-tudós, a háromszéki Papoló polgára, a hatalmas kötetben kiadott *Székely Oklevéltár* szerkesztője, továbbá *Balogh Artúr*, a nemzetközi jog világszerte tekintélyt szerzett régi tudós művelője, kihez hasonló volt szaktudásban és emberi értékekben is az 1921-ben, még ifjan elhunyt *Réz Mihály* egyet, tanár, jogtudományunk egyik nagy ígérete, ugyancsak akadémiai tag. Kolozsvárt dolgozik *György Lajos*, az Erdélyi Múzeum irányítója s a magyar anekdota-történelemnek, folklóre- és irodalomkutatásunknak roppant termékeny munkása. Tavaly választotta tagjává az Akadémia *Jakabffy Elemért*, a lugosi *Magyar Kisebbség* c. szakfolyóirat szerkesztőjét és megalapítóját, világszerte jól ismert kisebbségi szakembert, kire talán az a jelző illik legjobban, hogy ő a legtöbbet utazott mai erdélyi magyar. Kisebbségtudományunk úttörője. Tavaly óta akadémikus *Kellemen Lajos*, volt múzeumi főlevéltáros, unitárius kollégiumi tanár, Erdélynek élő lexikona, nagytudású történész.

A kolozsvári református kollégium egyik volt tanára, *Csúry Bálint* most a debreceni Tisza-egyetemen a magyar népryelvkutató intézet szervezője, egykoron a moldvai magyarság életének és nyelvének tanulmányozója, a szamosmenti magyar nyelv tudós feldolgozója. Ezt a kétkötetes munkáját éppen

az idén koszorúzta meg az Akadémia, egyik nagy díjával. Sokat járt finn és más rokonainknál, mint ahogyan ezek a már említett székely tudósok valamennyien ismertek határainkon túl is, kutatásaik területét nehéz is lenne országhatárokkal bekeríteni. Szinte minden tudományágban akadnak kitűnő székelyek. Így a filozófiának elismert tudósa *Málnási Bartók György*, szegedi egyet, tanár, sok külföldi társaság tagja és több nemzetközi kongresszuson a magyarság hivatalos képviselője. Hasonlóképp sokat utazgatott levéltári kutatások végett *Erdélyi László*, a székely eredetkérdésnek és a magyar művelődéstörténetnek régi érdemes kutatója, a szegedi Ferenc József-egyetem volt tanára. Még a száműzés előtt, Kolozsvárott is tanárkodott az egyetemen, mint az akadémikusok javarésze. *Kolosváry Bálint*, a magyar magánjog nagy tudósa s minden erdélyi ügynek lelkes, áldozatra kész támogatója, *Egyesületünknek* is egyik tényleges és sokban tanácsadó alelnöke, alapításától fogva közel egy évtizedig *volt ügyvezető elnöke*. Több székely szívvel dicsekedhetünk a természettudományok művelői gazdag sorában is: *Csiky Ernővel*, a Balkán és Dél-Oroszország állatvilágának régi kutatójával, a századeleji keleti expedíció (magyarán: kutató-raj) szakemberével, ki- nek társaságában résztvett *Posta Béla* kolozsvári régész, *Jankó János* rajzoló is, egyúttal mint néprajzi szakember, hogy mecénásukat, az őshaza és a rokon népek egyik kutatóját, gróf Zichy Jenőt kutatásában minden más tudományos irányban támogassák.

Régi székely családból ered *Szentpéter y Zsigmond*, volt kolozsvári geológus tanár, most a szegeziek egyik büszkesége; *Tuzson János* is, a növénytanak, *Gyulai Zoltán*, az orvosi vegytannak és *Szőkefalvi Nagy Gyula*, a geometriának egyetemi tanára, tudós művelője, rengeteg sok szakkönyv szerzője; az udvarhelyi *Jakabházy Zsigmond*, a gyógyszeratan kiérdemesült professzora már békebeli kolozsvári polgárok szép, tisztelt alakja volt.

Sófalvi *Illyés Géza* urológust nemcsak Európa, de Délamerika több államának egyetemei ismerik és több tudóstársaság választotta tagjává. *Gelei Józsefet*, a nagy Apáthy István kolozsvári tanár egykori ifjú asszisztensét, az unitárius főgimnázium volt tanárát most a szegedi otthont nyert Ferenc József Egyetem mondhatja magáénak. Ott folytatja *sejt szövettani kutatásait*, amiknek híre éppúgy öregbíti a magyar tudomány külföldi jóhírét, akárcsak más tudományszakok legjobb, szerencsés felfedezői: Szent-Györgyi vagy Bay Zoltán s más, években ifjabb tudósaink.

Szinte még magunk között látjuk *'Sigmund Elek* törékeny alakját, amint egy évvel ezelőtt a természettudományi osztály ülésén még előadott élte kutatásainak legfőbb mozgatójáról: a *magyar föld* termőerejének fokozásáról. A talajösszetétel vizsgálója és a föld minél jobb hasznosításának apostola volt. Vele kihalt az Erdélyszerte ismert régi nagyiparos, nemes székely család s nincs az a kolozsvári, aki ne emlékeznék a házsongárdi temető bejáratától balra

emelkedő hatalmas Sigmond-mauzóleumra, hová azonban szegény Sigmond Elek nem térhetett örök nyugovóra. Elragadta a halál, éppen az idei kemény télen *Kenyeres Balázst*, a törvényszéki orvostannak külföldön is járt és nagyrabecsült tudósát, ki egyúttal a zengzetes magyar beszéd őre és a szakkifejezések buzgó magyarítója is volt, az akadémiai Nyelvművelő Bizottságnak alapításától fogva lelkes tagja.

Darkó Jenőt, egyesületünk elnöki tanácsának tagját is ezen a télen veszítettük el, az *Erdélyiek Szövetségének* egyik életre keltőjét, szanaszét szervezett testvéreinknek egy táborba egyesítése nagy gondolatának munkását, a debreceni Székely Társaság alapítóját és a Tisza István-Tudományegyetem egyik világhírű tanárát. Mint a latin-görög filológia művelője, gyakran járt kinn Athénben, Sofiában, Rómában s a nagy nyugati városokban is, levéltárakban és nemzetközi szaküléseken egyaránt. Akadémiai képviseletben is többször utazott kongresszusokra. Legmaradandóbb alkotása (székely szempontból) a régi magyarság elnevezéseinek görög krónikákban található egybevetése, hitelesítése, s az eddig 3 füzetben megjelent erdélyi tárgyú szakmunkák szerkesztése a *Székely Társaság* értékes sorozatában.

Habár nem tartozik még az akadémikusok sorába, mégis ki kell emelnünk a másik debreceni székely tudóst, *Rugonfalvi Kiss Istvánt*, a 3 kötetes hatalmas *Nemes Székely Nemzet Története* c. vállalkozás életrekeltőjét. A székely alkotmány történetének

ez a legalaposabb bűvárlója örök hálára kötelezi a székely diákságot is, mint atyai istápolója.

Volna még néhány világotjárt tudósunk itt és Erdélyországban, kiket illenék említeni (pl. az elhunytak közül egy *Bitay Árpádot*, a roppant tudású történészt és *Buday Árpádot*, a régészt, az élők közül itt, az immár debreceni egyetemi tanár *Roska Márton* s amott túl a Maroson: *Bányai János* geológust, a *Székelységnek* (Udvarhelyen 10 éve áldozatokkal kiadott folyóiratának) szerkesztő-kiadóját stb.), de most csak az akadémiai fémjelzéssel „hivatalosan” is halhatatlanoknak jelzett székelyeket mutattuk be így, együttes képben.²¹

Vannak és voltak ú. n. *tiszteletbeli székelyek* is! Egy *Cholnoky Jenő*ről, a kolozsvári egyetemnek lelkes, örökifjú professzoráról a magyar földrajztudomány modern és népszerűsítő doyenjéről kell elsőnek szólanunk, de nem kevésbé lelkes híve minden székely ügynek *Lukinich Imre*, akadémiai igazgatótag és osztálytitkár, egykori udvarhelyi tanár, most a középeurópai történettudomány legnagyobb erőssége.. Mindkettejüket hazánk más részéből vetette Erdélybe a sors még a jó békevilágban, de testestől-lelkestől elszékelyesedtek. A következőkben akad, ki erdélyi születésű ugyan, de verség szerint talán nem székely s mégis a székely sorsközösségben magára vállalt minden keresztet és méltán magunkénak tisztelhetjük. Ilyen volt a kolozsvári egyetem büszkesége egy időben: *Márki Sándor* (élt 1853-tól 1925-ig) és *Szádeczky-Kardoss Lajos* (1858-1926), kiknek tudo-

mányos kiadványai egész kis könyvtárat tesznek ki és mindketten sokat foglalkoztak a székelyek történelmével is. *Szádeczky* figyelmeztette a magyar sorsot intéző hatalmasságokat már e század elején, az Erdélyt fenyegető nemzetiségi veszélyre. Ámde a 30 milliós ábrándokban élt, önfeledt fővárosi sajtó éppúgy fittyet hányt az efféle „vidéki” rémlátóknak, akárcsak az egykori kormányok... De a nemzetiségeknek vasutat, iskolát, pénzt, voksot és minden földi jót tálcán szállítottunk, hogy ideédesgessük őket. Tudjuk jól, szegény *Jancsó Benedek*, nagy névadónk életének történetéből, hogy az ő szava is pusztába hangzott, akárcsak Szádeczkyé, kinek még – jól emlékszem diákkoromból – 1916 nyarán is az Erdélyi Irodalmi Társaságban, a városháza dísztermében elmondott komoly intelmei nem hallatszottak Pestig, pedig már párizsi térképeket vont elő táskájából, Romániának a Tiszáig megrajzolt új határaival ...

Hasonló lelkes „tiszteletbeli székely” lett a másik Szádeczky, a földtan tudósa. Szegény jó Gyula bácsink és akkor még jóval ifjabb asszisztense, Szentpétery Zsigmond irányított minket, legifjabb gyorsírókat, kísért el vasárnaponként nagy-nagy sétákra, s egy kis közettani magyarázatot is kaptunk Erdély béreceiről. *Fabinyi Rudolf* csodáshírű, „gyémántcsináló” boszorkánykonyhája felé jámbor lélek nem is mert járkalni sem, föl a Mikó-kertbe, hol Fabinyi vegytani laboratóriumán kívül a csodaszép botanikus kert volt, Brassai Samu kedves figyelmeztető

tábláival (mint: „minden a szemnek, semmi a kéznek”...) és a másik híres intézet: *Apáthy István* sejtszövetteni, állattani palotája.

Messzi idegenből, francia földről származott Kolozsvárra *Grandpierre Emil*, Kelet-Magyarország kormánybiztosa 1919 tavaszán, mikor még senki sem hitte közülünk Trianon ítéletét. Városunknak valóssággal szerelmese lett Grandpierre; finom tollal rajzolta meg a régi városemlekeket kis kötetében, novellákat és színműveket is írt *Nagy Péter* álnéven. Reményiknek és Áprilynak egykori fegyvertársa volt az erdélyi irodalom első ébredése, népünk magához térése idejében. Még évekig szenvedte az idegen szót, szellemet, de öregségére mégis megélhetés után kellett néznie s ájtott a Királyhágón, ő is, mint annyi ezren. Hogyha már érintett ezekkel a nevekkel az irodalom tiszta, szent szele, meg kell említenünk az ősi székely *Tompa Lászlót*, *Nyíró Józsefet* és *Tamási Áront*. Udvarhely költőit is, de azokat a lélekben erdélyivé váltakat is, mint elsősorban *Kuncz Aladárt*, kiket megihlet Erdély tragikus sorsa, akikben hasonlóan fáj minden székely-magyar bánat. Tanári hivatására komolyan készült Kuncz, szülővárosából Pestre jött az *Eötvös-kollégiumba*, majd bejárta ifjan Nyugat-Európát és a gall szellem előkelő követe maradt a szittya-földön még azután is, a világháborúból éppen a franciák internáló táboraiból betegen kiszabadult, hazakerült. Egyetlen nagy művét, a *Fekete Kolostort* minden művelt magyar ember ismeri, de idegenek angol és francia nyelven is

olvashatják, kikben a humánus szikrája még él. Ennek a könyvnek az a nagy tanulsága, hogy a kultúrember nem szakíthatja el a műveltsége köldökzsinórját akkor sem, ha múltó gyűlölködés és vakság veri az általa tisztelt nép műveltségének hordozóit.

Íme, így vált két világnyelven boldogult Kuncz Aladárunk erdélyi lelke világjáróvá. Egy magasrendű emberi szomjúságot fejez ki: *Kelet népének őszinte rajongását az őt meg nem értő Nyugat iránt.* Hasonló kultúr-szomjúság epesztette az ifjan, szinte még gyermekkorában kimúlt *Dsida Jenőt*, ezt a halk szavú költőt. Sokat utazott, tanult messzi országokban, Párizs (is Róma szelleme fogta meg zsenge diákkorától kezdve:

„*Zarándok lettem és hívő keresztény, – írja egyik utolsó sorában, – Hiszem, hogy Krisztus és a szent kereszt – tény!*” Bizony ez az erdélyi temető egyre nő, már sokan szeretik „második Mohácsnak” mondani. Csak a szellem örökéletű. Mi marad az emberből, ha még olyan nagyszerű versfaragó volt is! Egy marék hamu. De amit magyar költő alkotott, arról jól mondja Cs. Szabó László, a Rádió osztályvezető igazgatója „*Magyar Néző*” c. kötetében: „*Amit elrontottak a szolgabírák, azt idáig helyrehozták a költők, (tegyük hozzá: a művészek, tudósok is) a Dunavölgyének franciái voltunk: gyűlölték s a nyelvünkön gondolkodtak*”.

Nem maradtunk mögötte a nyugatnak a művészetben sem! Éppen a legifjabb nemzedék tör előre legerősebben a *zenében* és a népdal kórusának nép-

szerűsítésével. Egyre-másra adják ki Erdejében az éneklő magyar ifjak számára sokezres példányban a Kodály és Bartók-gyűjtötte legősibb dalainkat. A műzenének immár szép számú modern magyar mesterei sorában pedig megint egy székely kiválósággal dicsekedhetünk. Akadémiai zenei díj odaítélésekor alig néhány hete a hivatalos bírálóiban „szinte félelmetes arányú” tehetségnek mondták *Veress Sándort*, ezt a szerény kolozsvári eredetű szerzőt és zongoraművészt, *Bartók Béla* kitűnő tanítványát. Kamaraművei és nagy szimfóniái mellett éppen az idén tűni fel a japán császári ház 2600. évi ünnepségeire írt turáni szimfonikus költeményével. Már egészen ifjan hivatalos megbízást kapott ő is az Akadémiától (jó kezdet, mert a nagy *Bartók* és *Kodály Zoltán* is így kezdte pályáját ezelőtt 34 évvel!) és a népi dallamokat gyűjtötte szerte az országban, sőt Moldvában a csángóknál is, ahová különben egy másik, csíksországi derék székely tanár, *Domokos Péter Pál* is több ízben ki-kiruccant gyűjtő és tanulmányútra. *Veress Sándor* tavaly London és Amsterdam közönségét bővölte el szerzeményeivel. Bámulatosan *gazdag szellemiségű*, család ez, hiszen már apja, *Veress Endre* is világot járó. Ifjú diák korában Bécsben kezdte gyűjteni az immár 25 kötetre rúgó oklevélanyagát, mellyel különösen a XVI. század specialistájává lett, Pétervártól Nápolyig, Madridig *több mint száz levéltárban végzett* kutatómunkája alapján. Élete főműve most készül az Akadémia kiadásában: *Az olasz egyetemeken tanult magyarokról*. Mondanunk sem

kell, hogy a székelység névanyaga után mohón készülünk kutatni ebben a bőséges adattárban. – A történettudós apának az apja is idegenben járt-kelt mérnök volt, s a *Kossuth-emigráció krónikása* lett 2 kötetes munkájával; gyors nyelvtanulásának hála, a krími háborúban már angol-török tolmács szerepét merete vállalni. Egész kis regény az élete attól kezdve, hogy Kossuthékkal emigrált, majd Londonban tovább képezte magát. I. Károly román király mérnöke lett s a bukaresti magyar reformátusok gondnoka. Koós Ferenc lelkésszel együtt szervezte meg a 80-as években egyre nagyobb számban ott ragadt székelyeket.

Mai székely művészeink közül a legtöbbet járt még külföldön a szintén kolozsvári *Végh Sándor*, hegedűsünk, a modern magyar zenének fáradhatatlan terjesztője, bemutatója. Bejárta már az egész világot, akárcsak a már végleg amerikaivá vedlett *Abrahámfalvi Machula Tibor* gordonkaművészünk, a filadelfiai mesterképző Curtis-intézetnek egyik cselló-tanára, – a másik ugyanis Casals.

Lássuk, mit adott *az erdélyi színészet* hőskorában ennek a művészeti ágak a székelység? Nem sokan tudják, hogy az első magyar dráma (Balassi Menyhárt árultatása) megírására *Karádi Pált*, az egyszerű karánsebesi várbeli papot székely főnemes biztatja 1560 körül: *Bethlen Gergely várkapitány*, A XVII. század végefelé már székelyek próbálkoznak a színjátszással, majd újabb száz év múlva, *1792-ben a kolozsvári Rhédey grófi palota udvarán*

alapítják meg *első állandó jellegű színpadunkat*, két székelynek, *Aranka Jánosnak* és *Fehér Jánosnak* kitartó buzgólkodására. *Gidófalvi Pál*, az első magyar komikus, *Laborfalvy Róza*, Jókai gyönyörű első felesége, aztán *Feleky Miklós* s utánuk még anynyi székely büszkesége volt az erdélyi színjátszásnak. Hagyományossá vált, hogy ez, a kolozsvári, a legjobb színészeink nevelőiskolája. Még az első magyar filmnek is itt ringatta bölcsejét Janovics Jenő, a *kolozsvári Nemzeti Színház* utolsó magyar igazgatója, kinek megrázó Hamletjével búcsúztunk 1919 tavaszán a pompás új színház falaitól; a régit pedig egypár éve bontották le, hogy helyére vasbeton toronnyal éktelenkedő diákmenzát építsenek, megbontva a *Faskas-utca* páratlan egységét, régi magyar történeti levegőjét.

MIT ADTUNK A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETNEK?

A tudományok mellett ezen a téren a leggazdagabb Erdély. A városi művészet is a faluból fejlődik, minden magasépítménynek *alapja* is van. Az ilyen fűrő-faragó *ezeremester népnek, mint a székely*, régidőkben is volt bőviben ügyeskező mestere, mint az emlékekből látjuk. A *remeket* készítő asztalosfestő (ez régen egy céh volt sokhelyütt), vagy faragó legénynek messziföldre kellett vándorolnia, elkerülhetett olasz, német, francia városokba is. De

nem hódolnak meg oly könnyen az újmódinak sosem, az erdélyiek általában óvatosak, néha maradiak inkább. Ezért van annyi átmeneti stílus a bizánci, félkörös modor és a gótika, ez és a reneszánsz, majd a barokk között. Majdnem minden erdélyi templom a *stílus-keveredésre* példa.

Már az Árpádok fénykorában szokás volt a templomi falfestés, kivált a XIII. században kezdik már szent királyainkat is megörökíteni ereklyehelyeiken. Innét ered a legrégebb ismert magyar freskó, a *derzsi* (udvarhelymegyei) templomban: *Szent László csataképe* ez félkörössel kevert bizánci stílusban. Ismeretlen mesterénél mégis szabad talán odavalósira is gondolnunk, hogyha nem sokkal azután már a szárnyasoltárok képfestői mind sűrűbben kerülnek ki a Székelyföldről.

A magyar szobrászat pedig egyenesen Erdélyből indul ki, a Nagy Lajos-kori két *Kolozsvári Márton és György* testvérrel, a híres Szent György szobor mestereivel, s több más, azóta elpusztult szobor alkotóival. Már atyjuk, *Miklós mester* neves festő volt, az 1300-as évek körül, tehát még III. Endre, utolsó Árpád-királyunk korába visszanyúlt művészpályája«

Szerencsére megmentettük Erdélyből, *Almake-rék* faluból az Apafi-család szárnyas oltárát, a legrégebb ilyen emléket s a többi, valószínűleg székeleyk kezétől eredő *csíksomlyói Mária-oltárképet*, a hatalmas méretű *csíkszentléleki* 1510-beli szárnyasoltárt, s a csíkmenaságit is, Nemzeti Múzeumunk féltett kincseit. Ez a kettő hasonló iskolájú, ha nem

is azonos mesterre vall; lehet, hogy egész kolostori festő-iskola működött valamikor, Fra Angelicoék kései, keleti utánzásául. A csíkmegyei oltárképek helyi festőre vallanak a ruhák egész színezése, a táj kialakítása révén. Még a háttérbe állított *erődtemplom* is – ez oltárképeken – jellegzetesen székely, vagy kalotaszegi. Nem annyira várszerű, mint a szászoké. Inkább valami festői könnyedség érzik a *mi* templom-erődeinken, nem a szászos vaskosság, magasfalú zárkózottság.²¹²

Erdély és Felvidék szárnyasoltároiban épp oly gazdag, akárcsak Németország. Kétségtelen valami kölcsönhatás. Hiszen a XV. század legjobb bécsi szobrása, a kassai *Jakab* mester származására nézve magyar, Udinéban pedig híres üvegfestő, aranyozó és fafaragó mester, *Stephanus Transylvanus*. Ki tudja, mi tartotta őket idegen földönf Házasság, nagyobb rendelések, vagy az itthoniakkal való meg hasonlóság? Minden bizonnyal beleillenek a bolygók világvándorai sorába.

Azok a nagy templom- és várépítkezések, miknek elvégzésére német, vagy francia mestert hívtak már első királyaink, itthon bizonyára iskolát is teremtetek. Ismerjük fajtánkat: nem akar semmiben sem hátrább maradni. Zsigmond és Mátyás király udvarában már hemzsegnének az idegen művészek, de előtör egy-egy székely név is.

Első ismert nagy festőnk is székely: a *kolozsvári Tamás mester*, még Zsigmond király pártfogoltja. Dolgozhatott ő is szerte az országban, azon-

ban műveiből csak az esztergomi képtárban őrzött *garamszentbenedeki* 1427-i oltárdarabokat ismerjük. A XVI–XVII. században virágzott kazettás templomi mennyezetfestés két jó székely művészet névről ismerjük: *Gátfalvi Ilyes János* és *Kozma Mihály*. Kalotaszeg is követi a rokon Székelyföldet. Láttam is a *kiskapusi* templomban egy szüette, festett, virágdíszes táblasort fönn az énekkarban, melynek középső deszkáján az 1616-os évszám jól kivehető és a krónikák igazolják is Intze Sámuel pap azonosságát, kinek nevét az ismeretlen festő megörökítette. Híresek a *daróci* festett padok is, Simon mester kezemunkái. Ezek a kőrösmenti honfoglaló ősmagyar-telepesek, a *kalotaszegiek* egytestvérnek vallják magukat a székely seggel, meg is becsülik, ha székely papot, tanítót kapnak. *Kolozs megye* nyugati felének olyan ősmagyar színt, zamatot adnak a bánffyhungyadi, kőrösmenti, kalotai magyarok, mintha többen is volnának, nem pedig 34-35 ezerén. A nagy tömbben élő, 600.000-es székelység helyzete más, erősebb is, mint ennek, a bihari oláhság s a havasok móc népe közelségétől veszélyeztetett drága szép Kalotaszegnek. Külön szín a magyar népművészetben és varrottasai, kancsói, szép fafaragásai hirdetik is ezt múzeumokban is, a világ minden táján. Boldogult Erzsébet királynénk a 80-as években olyan divatot csinált belőlük, hogy alig győzték hímezni a sokféle ruhát, kendőt, terítőt. *Edvi-Illés Aladár* pedig termékeny, gazdag életét szentelte a kalotaszegi tájnak. Sokszáz festménye

rökítette meg ezt az ősi keleti levegőt és népét. *Kós Károly* ennek a népnek eddig legnagyobb apostola.

Két székely grafikust ismerünk a XVIII. század végéről, *Ákosi Barra Gábort* és *Falka Samu* rézmetszőt, aztán *Barabás Miklóssal*, Széchenyiek barátjával megindul egy soha nem látott, gazdag székely festőkorszak, aminőben Székely Bertalan, Gyárfás Jenő és Paál László halhatatlansága árnyékában még egész sora ragyog a tehetségeknek.

Barabás Miklós (1810–1898.) egyik legtermékenyebb arcképfestőnk. Hosszú éveket töltött német és olasz földön, a legérdekesebb mégis a bukaresti termékeny 2 éve, mialatt önállóvá érlelődött egyénisége. Amikor 25 éves fejjel már Pest legjobb köreinek rajongott művésze s hamarosan az Akadémia tagja lett, élete legfrissebb képeit festegette. Legjobbak mindig a női fejei. Később az ezer arckép felé járó bőségben valahogy megkopott hamvassága, sokszor *tetszetősebb*, semmint *igaz* a művészete. Ebben aztán messze fölötte és sok más magyar festő felett szárnyal Kolozsvár nagy fia: *ádamosi Székely Bertalan* (1835–1910.). Bécsben készült eredetileg mérnöknek; de régi székely lófő-családja ellenzésére is, végül festővé alakul; büszke önállóságában bizony sokat nélkülöz, Szebenben, Brassóban cégtáblát fest sovány órabérért, de 1860-ban mégis eléri álmai iskoláját: a müncheni *Piloyt*. Ott festi egyik legszebb történeti képét: II. Lajos tetemének megtalálását. Ki nem ismeri Dobozit, V. Lászlót, az Egri nőket, Zrínyi kirohanását, a Mohácsi vészt s a koro-

názó templom keleti álmokat sejtető, ragyogó üvegablakait, vagy freskóit? A 70-es években már az aktfestésben is maradandót alkot (Léda), de feltűnést először a pécsi dóm falképeivel keltett, majd a Deákmauzóleum 4 allegóriájával. Szép alkotása, igazi hun szellemű, a kecskeméti városháza freskója.

Paál László, Hunyad megye szülötte, szintén régi székely család fia (1846-96.), Munkácsy legjobb barátja, párizsi ünnepeltetése során is osztozkodott vele. Elmondhatjuk, hogy a legnagyobb magyar tájképfestő eddig, Bécs, München szelleme után a nagyobb lendületű, halhatatlan *Barbizon* fogta meg. Szépművészeti Múzeumunk külön teremmel tiszteli meg őt is, Székely Bertalant is.

Gyárfás Jenő (1857-1925.), a tetemrehívás és még néhány korszakos jelentőségű kép festője (híres 2 Kossuth-féjével), éppen ellentétje az eddigi 3 nagy székelynek: zárkózott, nagyon nehezen alkot, nem termékeny, de amit ránhagyott, mégis a magyar romantikának iskolapéldái. Művei Brüsszeltől Sepsiszentgyörgyig, a Székely Múzeumig vannak szétszórva különféle gyűjteményekben és amilyen remete-élete volt öregségéig is, holtá után is az a végzete, az agyonhallgatás. A roppant kifejező-készséget nemcsak eleven színeinek köszönhette, de alapos, becsületos rajz-tudásának is, ami különben mind a négyükre jellemző. És a mai nemzedék legjobb (anyai ágon háromszéki) székely grafikusára, *Légrády Sándorra*, immár egy évtizede a bélyegpályázatok verhetetlen győztesére, valamint *Márton Ferenc*re, leg-

nagyobb élő székely festőnkre is. A mai székely szobrászok nagy ígérete *Kocsis András*, ősi szittya erővel fejezi ki mondanivalóit, nagy és beérkezett mester: *Orbán Antal*, *Csiszér János*, *Siklódy Lőrinc* és a régi klasszikus portré-iskola két kiválósága, Egyesületünkben régóta tisztelt, szeretett tagtársunk: *Istók János*, a hétfalusi csángó-eredetű szobrász, valamint *Szamosi-Soós Vilmos* mester. Az erdélyi rögtől el nem vált, otthon küzdő művészek közül Szopós Sándort, Bordy Andrást, Nagy Istvánt, Szervátiusz Jenőt kell kiemelnünk, de ki győzné mind felsorolni a többi világlátott, tanult és a modern művészetben már sok diadalt aratott művészeket, hiszen *Borbereki K. Zoltán* szobrász, vagy a nemes *Barcsay Jenő* festészete éppúgy számon tartandó, akárcsak egyik legizmosabb fiatal bihari-székely szobrászunk: *Andráshy-Kurta János*. Ezek alkotásai és nevük biztosan maradandóbbak lesznek, mint a Székely Bertalanok árnyékában szerénykedett századvégi székelyeké; Bálint János, Csűrös József, Felméry József, Bölöni Sikó Miklós, Demeter Róbert nevére már ki emlékszik? Egyetlen kiemelkedő nagy festő: Kézdi-Kovács László.

Az osztrák elnyomás elől sokan mennek Amerikába. Délnek hősei voltak *Balázs Gábor* és *Gidófalvi Czetz János*, egykor *Bem* apó vitézei, Czetz pedig vezérkari főnöke; Argentínát térképezte és katonai főiskoláját alapította. Lincoln Ábrahám seregében több mint 300 magyar küzdött, köztük néhány erdélyi, székely. Különösen a 70-es évektől kezdve, az

ál-liberális irányzat *magyar* áldozatai vándorolnak ki nagy számban, úgy hogy századunk elején eléri számuk a milliót... Se szeri, se száma köztük a székelyeknek.

Mennyi rokonra, barátira talált még 1922-ben is ezek közt az amerikai székelyek közt *Tamási Áron*, kitűnő írónk, akkor még ifjabban, kalandkeresőn járván az új hazát lelt magyarok között.

Kevesen tudják már, hogy a nagy *Edison munkatársai* közt is volt két székely: *Fodor Ferenc* mérnök és egy sokkal híresebb feltaláló, a kolozsvári *Puskás Tivadar*. Mint gyermek, került Bécsbe, ott végezte a Teréziánumot s nagy nyelvtudásának köszönhetően Puskás, hogy szíve vágya szerint Londonban képezték ki a jelenkor legfőbb mozgatóereje: a villamosság és a telefonozás szakemberévé. Felvidéki vasutainkat s a főváros telefonjait Puskás irányításával építették. Majd 1875-ben átkerül Amerikába, a Colorado államba szerencsét próbálni s vagyonán *ezüstbányát vásárol*. Mégsem érheti be nyugtalan szelleme a békés vállalkozó szerepével; megismerkedik *Edisonnal*, ez meglátja a benne szunnyadó zsenit és már a 96-i párizsi világkiállításon mint főnökét és társát képviseli az öregedő Edisont. Párizs telefonvállalata elnökévé választja Puskást, de inkább hazavágyik és még egy nagy csodával ajándékozta meg hazáját s minden magyar fővárosát: a szépséges Budapestet: a rádió őseivel, a *telefon-hírmondóval*.

Amerika mai magyarjainak már a *kiválóságai* is akkora számúak, hogy nem győzném felsorolni.

Egy *Finta Sándor* szobrász és regényíró, egy *Kende Géza* vagy *Gál István* székely szobrász nevét ma már nemcsak Észak és Dél sokszázezernyi magyarja ismeri, de megbecsülik alkotásaikat a zárkózott yenkicsaládok sarjadékai is. Még az Erdélyi Férfiak Egyesülete szerény tábora is dicsekedhetik egy rég letelepedett lófőszékellyel: *Simó Márton* vegyész mérnök testvérünkkel, kinek a Shell-féle világcégnél sikerült vezető állásba jutnia.

Gr. Teleki Pálon, a nagy földrajztudóson kívül, ki, mint Japán térképezője s még annyi más ország szakértő kutatója, már szinte az egész Földkereket bejárta, immár egyre többen jártak túl az Óperenciás tengeren. A másik nagy székely államférfi, *gróf Bethlen István* is több ízben bejárta Nyugat-Európát és járt Amerikában, előadásokat tartott a magyar igazságért. Az utóbbi évtizedekben művészek, tudósok egész raja járt az öreg Európa táján is túl. Mi, székelyek is büszkélkedünk egy kicsit a Nobel-díjas *Szent-Györgyi Alberttel*, kinek atyái ősei székely nemesek valának és nevét immár, ha törve is, kezdi megtanulni az egész emberiség! *Gyenge Anna*, ez a csikországi világhírű énekesnő a Metropolitan-opera tagja, ott Amerikában *Anne Roselle* művésznéven ismeretes, hiszen régi családi nevét ki sem tudnák mondani. Hadd dicsekedjünk még Kolozsvár és Enyed két nagyszerű hajtásával, Operánk világszerte ismert régi nagyságával: *Sándor Erzsivel* és az ugyancsak székely eredetű *dr. Székelyhidy Fe-*

rencsel, de nem utoljára *Palló Imrével*, egyesületi kedves tagtársunkkal is.

Se szeri se száma a világot járt kortársaknak, immár személyes ismerőseinknek, rokonainknak. Ha csak a rég elhunytakat nézem: mennyi ragyogó név a magyar égbolton! Örökfényű bolygók is akadnak köztük, vissza nem térő üstökösök. Meghatva teszem le némelyiknek ki sem adott, nyomdába még nem jutott alkotását, útinaplóját, tanulmányát, ezeket a folyton pusztuló, sárguló papírlapokat. Istenem! Más boldogabb, gazdagabb nép hogy sietne világlátott fiainak, lányainak munkái kiadásával...

Az ifjabb tudós-nemzedék hálával emlegeti *Rockefeller nevét* is, kinek roppant alapítványai lehetővé tették sok magyarnak, köztük székelynek is (*dr. Batiz Dénes* főorvos, kitűnő cserkészparancsnoknak, többek közt), hogy hónapokat, sőt éveket töltöttek Amerika tudományos intézeteiben. Milyen kár, hogy Keletnek, a mi őshazánknak nincs egy Rockefellerje! A nyugateurópai, pompásan felszerelt *Collegium Hungaricum* bizony onnét hiányzik nagyon, és soha jóvá nem tehető mulasztása művelődésünk újabb időkbeli legfőbb hatalmasságainak, hogy pl. Moszkvában, Teheránban vagy még beljebb, Ázsia közepe felé nincs egyetlen magyar szobácska sem!

Nagy missziót teljesít a Székelyföldhöz legközelebbi keleten, Bukarestben az a néhány, Erdélyből elszármazott vezető magyar, pl. *Veress Ferenc* volt kolozsvári egyet, orvostanár és *Bakk Elek* orvos, de

a többi derék székely is; azáltal, hogy az immár csak ez egyetlen városban másfélszázezerre szaporodott székely kisemberek s más erdélyi magyarok számára jogsegélyt, orvosságot és testi, lelki gyógyítást nyújtanak. A messzi nyugati országokban nevelkedett, magas oktatásuk tekintetében többnyire francia, vagy angol említkön nőtt vezetőemberek ezek. Még ki kell emelnünk Erdély néhány legjobb szellemét, akik szintén a világot jártak egyre táguló fogalmába tartoznak.

Báró Kemény János, angol felesége és ifjúkori tanulmányai révén brit neveltetésű derék székely főnemesünk, egyúttal egy szerény kis falu unitárius papja, *alapította* ezelőtt 13 évvel, az immár határainkon is túlnőtt *Erdélyi Helikont*. Marosvécsi kastélya nyaranta találkozó helye Erdély legjobb szellemeinek, magyarnak, szásznak és oláhnak is, már ha ezekből is akadnak olykor irántunk emberséges emberek. Hogy ez a Helikon és a kiadóvállalata, könyvsorozatai és folyóirata révén milyen sokszorosán hálára kötelezi az egész magyarságot, azt abból érezhetjük, hogy a szellemileg tikkadt összmagyarság valósággal föllélekzik, ha egy jó Nyíró vagy Tamási kötetet, egy új Reményik vagy más költeménycsokrot nyújtanak túlról, a trianoni határok felől.

Erdély tanult magyarságának új sorában, az ifjak közt a gazdasági és jogászai szervezkedésben is világitó szellemek akadnak, Nyugat neveltjei. Elég ha csak *dr. Mikó Imrét* említem – nomen est omen! Csak könyveiből s az erdélyi lapokban felvillanó

gondolataiból ismerjük itt, de elég sokat megérezünk szavaiból, nagyráhivatott jelleméből. Az ifjú székely szociológusok sorából csak a német és olasz egyetemeken tanult Oberding Józsefet, meg a jeles történeti regényíró és népünk számára folyóiratot kiadó Gyallay Domokos fiának, a legutóbb is hónapokig Dániában s Északon másutt is tanulmányúton járt *Gyallay-Pap Zsigmondnak* nevét emelem ki.

Az öreg Európán túl is járt székely fiúk közül kitűnik a borneói szigetvilág egyik fiatal, kalandvágyó, de most már le is telepedett orvosa: *Bartha Károly* és egy másik orvos, az utolsó abesszin-király udvari orvosa: *Sáska László*, kinek izgalmas leveleit egész Erdély élvezte egyik kolozsvári napilapból. A harmadik világlátott székely is orvos, *dr. Incze Antal*, egyúttal a tavalyi választáson a t. Házba bekerült honatya, Vác képviselője. Nemrégiben a Franklin-Társulat kiadta brazíliai útleírását, a Világjárók sorozatában: *Rio Grandétól Triesztig* címmel, hogy 7 évi viharos tapasztalatai ne menjenek kárba. A gauchók nekünk idegen világában nem tudott gyökeret verni, hiába nagyszerű a brazil közgazgatás, gazdagság, jólét, egy marosmenti székelynek itthon a helye, – vallja, – mikor új honfoglalásra kell készen lennünk!

Párizs ölelte végleg keblére tagtársaink közül *Ajtay Miklóst*, immár a M. T. I. párizsi igazgatóját és vitéz *Dézsi Zoltán* festőművészt, de még több más székely vérünket is, akikről nem is tudunk. *Tamás András* sokáig volt Genfben, mint a Revíziós Liga

titkára, most pedig *Rómában* végez elsőrendű nemzeti munkát, követségünk mellett. Első kalandvagyó székely barátaink közül valók: a még 1912-ben Milánóban, Rómában tanuló Zakariás Árpád, a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók egyik pesti vezetője, majd Bordy András és Miklós József festők, Horváth Árpád szobrász. A hírlapirodalom jelenkori vezetői közül sokat utazott v. *Kolosvár-y-Borcsa Mihály, Püünkösti Andor, Orbók Atilla, Gáspár Jenő, Porzsolts Kálmán* és vitéz *Bodor Aladár*. Kimagaslik a mai író- és tudósnemzedékből *Felvinczi Takáts Zoltán*, keletázsiai múzeumunk igazgatója, ki éveket töltött nemrégiben *Indiában, Kínában* és *Japánban*, ottani tudóstársaságok meghívására.

A *másik Orbók-testvér*, kinek a világháború előtti években vágya kerekedett Spanyolországban letelepedni és „Azertis”, jómagyarán: *Azértis* néven elismert nagy költője, színpadi szerzője lett a spanyol népnek. Székelyországnak sem éltevel, sem halóporaival immár nem használhatott, de nevét, ezt a kölcsönvett szót alaposan megtanulta Délamerika is, színműveit a legtöbbet adják ma is, ahol csak értik a spanyol szót, Orbók második anyanyelvét. Érdekes, külön alakja ő a modern magyar irodalomnak és a székely arcképek sorában is külön szint, eddig ismeretlen furcsaságot jelent.

A maga módján szegény jó *Balázs Ferenc* is hírnevet szerzett; két nagy kötetével (*Bejáróm a kerek világot* és *A rög alatt*) meg is örökítette a nevét az irodalomban, kivált a hatodfélszáz oldalas útleírásá-

val, – de úgy véljük, még többet használhatott volna kis népének, a rajongásig szeretett Székelyföldnek, ha egy kissé egészségét kímélte volna, nem pedig – útikönyve tanúsága szerint – kíméletlenül hajszolja magát 5 éven át s még hazatérve, azután

Balázs Farkas

1901—1917.

is, ifjúsága virágában 36. évében bekövetkezett haláláig. Egészen Apáczai Cseri-s, vagy Körösi Csomás ez az önmaga iránti kíméletlensége. Különben kiteszik a *keleti őshaza* iránti sóvárgása abból a fejezetéből is könyvének, melyben azt vallja: bár a kerek világot bejárta, s bolyongásainak hossza az egyen-

lító hosszát tenné ki, ennyi sok tapasztalat után is az ősi, szent Ázsia, mégpedig Tibet és India hegyei közt érezte magát legközelebb a benső énjéhez. Most kezdik, 3 évvel elhunytá után kiadott műveivel, itt a csonka hazában is megismertetni ezt a fiatal székelly népnevelőt, falujának, Mészkönek unitárius papját. Álljunk meg egy pillanatra mi is emlékénel, egykori kollégista-pajtásai, kiket mindönket az ősi kolozsvári unitárius falak közt neveltek.

Amikor két évre (egyháza ösztöndíjával) Oxfordba utazott, útítársa, szellemi fegyvertára csak a Biblia volt s mellette két könyv: egy *Ady-kötet* és *Szabó Dezső* Elsodort faluja. Ezek tartották benne a lelket – írja 1923-tól 28-ig rótt naplóiban, ezek is hívták haza, mikor ráéhezett a magyar szóra, arcokra, szülői és testvéri csókra 5 év alatt. Mialatt hit-térítő és mosogató fiú, utcai énekes, vagy riksa-kuli volt, hogyha kellett, éhezései során. Viharos évei után, ne higgyük, hogy pihenni jött haza az aranyos-széki kis Mészkö faluba, kis parochiájára. Nem pihent ott a kis székelly faluban sem, hanem igazi apostolként falusi termelő szövetkezetet létesített, tartotta a lelket a maga nélkülözései közt is az egyszerű hívekben és világkörüli útján megedződött. Nyílt tekintettel, merészen megmondta szemébe a hibáját, akivel csak dolga volt. Lehetett az püspöke, szolgálja, – székelly vére, – vagy idegen hatósági személy. Mikor oxfordi 2 éve alatt, tanulmányi idejéből lecsipegetett szabad idejében, *bejárta egész Angliát kerékpárján*, bámulatos érzékkel már 17 év-

vel ezelőtt észrevette a világbirodalom főbb bajait: a munkanélküliséget, a gyarmatok nyugtalanságát és a külpolitikai teljes csődjüket. Alig voltak hívei az *emberséges megélhetésért* harcoló mozgalmaknak, holott minden angol község tele volt állatvédő egyletekkel, aggmenházakkal s más ilyen kegyes intézményekkel, csak éppen a *munkás* nem kapta meg a bérért, ha egyáltalán volt is munkája, írja őszintén a nagy kötetben.

Amerikába érkezvén, első feljegyzése az volt a szabadságszoborról, hogy ma már ez egy hazugság jelképe a nagytőkét uraló államrendszerben, hol annyi sok millió volt akkor a munkanélküliek száma. *Tamási Áronhoz* szállott elsőnek Newyorkban, mert érezte, hogy mellette is elsuhan az idegen levegő, nyomtalanul, az ő kerekei sem illenek bele a yenki gépezetbe. Így is lett, s így lehetett szülőföldje Vele gazdagabb. Látunk Balázs könyvében egy városképet, címe: „*Amerika, város, akármelyik.*” Jellemző az írójára maga a cím is.

Ügy járja be északot és delet, hogy az éjjeli szálást lehetőleg elvonatozza, de tán ezzel is örli fel korán a szegény székelységnek szánt, de nem jól gondozott tüdejét; hétmérföldes csizmája örökké poros volt, új meg új tájak felé üzte *Kőrösi-Csomás vágya*. Az egész föld nagy városait kéne felsorolnunk, hogy útját híven vázoljuk, de mégis az ilyen mondat a legkifejezőbb művéből, amilyen a japáni bushido-erkölcsi kódex mindig mosolygó, sápadt arcú követőinek megfigyelésekor elhagyja ajkát: „Mégis csak jobban

érzem magam az *őszinte*, bánatban síró s örömben kacagó keresztényi közösségben, mint a mindig mosolygó, udvarias és halk japánoknál.” Ez magyar szó, ez a mi faji keménységünk, egyenességünk szava !

Balázsnak az erdélyi népek kölcsönös türelme, történeti érzéke mellett pompásan kifejtett ösztöne volt a *korszerű eszmék* iránt, melyeket mindenkor *helyi életérdekek szerint* alkalmazott falujában, a maga kis egyházában, de a Helikon baráti körében is, melynek tagja volt. Vagyis még a *modern* gondolatok átértékelésében is példát adott nekünk. Az erdélyi emberek között sosem volt akkora társadalmi, születési, vagy foglalkozási, vagyoni választófal mint más magyaroknál. Ez az *ösztönös demokrácia* hajtott ritka szép virágba Balázs Feriben, kedves székely testvérünkben, midőn kérgeskezű parasztokkal együtt számolta a lejeket kis tejszövetkezetükben, melyet ő is létesített és tanította népét. Szünet nélkül égett, lángolt fajtájáért. Bizonyára jó vi-téze lesz Csaba vezérnek ott a tejúton, honnét századok óta a nagy veszélyben várja a székely nép a csodás sereget...

Hisszük, hogy nemsokára fel fog virulni az örök-szép Székelyföld és népe visszavándorol lassanként az ősi földre a messzi idegenből is, hogy megjavítsa, erősítse vérben, hitben egész Erdély és Moldva, Bukovina vagy Bukarest szanaszét szóródott magyarságát! *Csaba vezér szelleme* segítse a földjükön

küzdő, 22 éve idegen rabságban sínylődőket és segítse haza a világljáró, felfedező nagyok nyomán szerencsét próbáló, idegenben szétszórta kűszködőket.

„*Maroknyi székely, porlik mint a szikla,
Népek harcában, zajló tengeren,
Vezesd még egyszer győzelemre néped,
Csaba király a csillagösvényen*”...

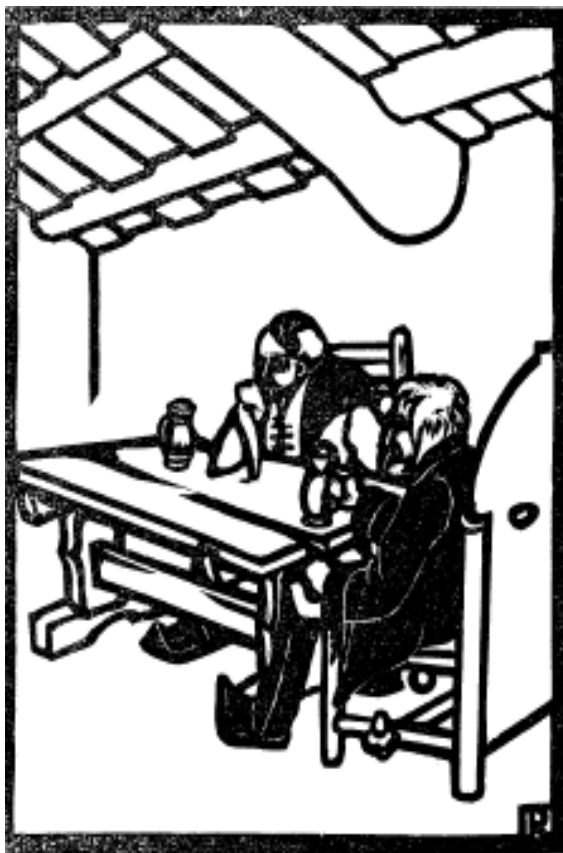
Így szól Csanády György halhatatlan székely himnusa. *Szefhe*-béli szép napjainkban küzdelmes diákéveinkben, annyi nagy terv és reménykedés tüzeiben hányszor énekeltük ezt?

Emlékszem, mint lelkesedtünk a *Mikes-zászlóaljban*, a régi Várszínházban 1921 őszén, szegény Károly király megtévesztése idején, a nemzet sorsfordulatakor: hogy hátha nem kell szétoszolniunk s valahol Brassóban, a Cenk-hegy lábánál üthetünk tábort ...

Mennyi ábránd foszlott szét, mily sok bajtársunk kapott „öröklakást” a szittyá homokban, Pest temetőiben! Sokszor már azt kell hinnünk – Bölöni Farkas Sándor szavaival, – hogy csak csodák segíthetnek fajtánkon. Dehát nem volt-e csoda a *Novara legendás hősné*nek, minden magyar és székely egyetlen Vezérének, vitéz *Nagybányai Horthy Miklósnak* 1919 őszén Pestre való bevonulása? Méltán érezhetünk büszkeséget egy kissé a szívünk mélyén, mikor azt halljuk, hogy voltak székelyek az *Adria* hősnéek, Kormányzó Urunknak csatahajóján is és

hogy nem csalatkozhatott fajtánkban, az is bizonyítja: most is sok székelyt tüntet ki a m. kir. testőrségben való szolgálattal.

Istenben és a magunk erejében, hitében bízva, Főméltóságú Urunk parancsát kell követnünk s akkor biztosan megérdemeljük a nagy csodát is: *Csaba vezér szellemének a segítségét!*

Havasi székely kúria
(Kós Károly fametszete.)

Jegyzetek:

- ¹ Ács Tivadar: Délamerikai magyar utazók a XVII. és XVIII. században. (Magyar Hírlap, 1938. júl. és aug. számai) 11
- ² Voinovich Géza: Arany János élete, III. köt. 126.1. 21
- ³ Darkó Jenő: A magyarokra vonatkozó népnevek a byzanci íróknál. (Ak. Értekezések a Nyelv- és Széptud. oszt. köréből: XXI/6. sz.) „Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugat-Európára (Pécs, 1934., 162. 1.) 22
- ⁴ Németh Gyula: A magyar rovásírás (A *Magyar Nyelvtud. Kézikönyve*, 1934. II. köt. 2. sz.).
Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése, u. o. I. köt. 7. sz.
gr. Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig, u. o. I. köt. 5. füzet.
Melich János: A honfoglaláskori Magyarország, u. o. I. köt. 6. füzet. 23
- ⁵ Fettich Nándor cikke az aldobolyi szkíta-kardról (A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve 351. lapján).
Roska Márton: Erdély őskora (E. Γ. E. kiad. „A történeti Erdély”, 110. 1.) – – – – 26
- ⁶ Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk (M. T. Akadémia, 1937., 588 1.) c. műve 89. és köv. lapjain 27
- ⁷ Salamon Ferenc: Magyar hadtörténelem a vezérek korában (*Századok*, 1876. évf. 781.1.), *Darkó Jenő* idézett munkái, és *Thury*: Régi magyar és török hadviselés, (*Had tört. Közlemények*, 1888. évf. 587. 1.) 28
- ⁸ Tamás Lajos: Rómaiak, románok és oláhok (1935. Akad. kiad.). *Kniezsa István* válasza Fülöp Zsigmond és Ács Albert 1939. évi művére

- („Kik voltak a székelyek?”): Gepidák voltak-e a székelyek? – *A M. Családtört. Szemle* 1939. 7–8. sz.-ban. 33
- ⁹ Fraknói Vilmos: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen, 1874. és *Kink: Geschichte der Universität zu Wien, 1851.* 37
- ¹⁰ Biró Vencel: Erdély követei a Portán (1921., Cluj-Kolozsvár 149 l.). 42
- ¹¹ Szilágyi Sándor emlékbeszéde Apácai Cseriről (*Akad. Értesítő, 1860.*) 43
- ¹² Szilády Zoltán: A mi Erdélyünk (1922, 170 l.). – 45
- ¹³ Zsirai: Finnugor rokonságunk (488. l. Halmágyiról) és
- ¹⁴ Zsirai: Finnugor rokonságunk (497. és köv. l. Gyarmathiról) 46
- ¹⁵ Szilády Zoltán i. m. 76. l. 48
- ¹⁶ Duka Tivadar: Körösi Csorna S. dolgozatai (*Akad., 1885.*)
Németh Gyula: Körösi Csorna S. célja (*Akad. előadások K. Csorna S. emlékezetére, 10. sz., 1935.*) és
Halász Gyula: i. m. 45. l. 52
- ¹⁷ Jakab Elek emlékbeszéde Orbán B.-ről (*Századok, 1891.*) 64
- ¹⁸ Báró Orbán Balázs: Utazás Keleten 65
- ¹⁹ Halász Gyula i. m. 91–104. 69
- ²⁰ M. Tudós Társaság Évkönyvei I. és köv. (1833-tól), *Almanachok és* 69
- ³¹ *Akadémiai Értesítők* 75
- ²² *A Történeti Erdély* c. kötetben I. *Kamins Antal* és *Genthon István* összefoglaló tanulmányait (Erdély iparművészete, ill. Erdély művészete), a kötet 527. ill. 559. lapján. 81
- Balogh Jolán*: Márton és György kolozsvári szobrászok, 1934.
- Gerő Ödön: Székely Bertalan, *Hoffmann Edit*:
Barabás Miklós, *Lázár Béla*: Gyárfás Jenő.
(1921.)

Tartalom:

	lap.
Előszó.	
I. fejezet: Mit adott a magyarság, székelység a nagyvilágnak?	7
II. fejezet: Turáni emlékek, mondai és történeti ősök.	
Harc a székely eredet kérdésében	21
III. fejezet: Székelyek a tudományban, politikában, hadászatban.	
Diákok külföldön; követeink a török Portán.	35
IV. fejezet: A Magyar Tudós-Társaság (Akadémia) székely kiválóságai.	52
Székelyek a művészetben.	79
Amerikai kivándorlás, hírességeink.	87
Idegenbe szakadt tagtársaink és napjaink világjárói.	92

KÉPEK JEGYZÉKE:

Körösi Csorna Sándor arcképe	–	–	–	–	11
Székely erőd-templom	–	–	–	–	20
Havasi székely kúria („Varjúvár”)	–	–	–	–	34
Tebenned bízunk eleitől fogva	–	–	–	–	50
Rovásírásunk ABC-je	–	–	–	–	51
Balázs Ferenc (1901–1937.) arcképe	–	–	–	–	94
Öreg székelyek (Kós Károly fametszete)	–	–	–	–	100

A szerző címe: *Budapest, V. kerület, Arany János-utca 1., IV. em.*

Légrády Sándor iparművész, címlaptervező címe: */. ker. Verbőczy-utca 13.*